

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 08.05.2023

Submitted: 08.05.2022

Kabul Tarihi: 28.06.2023

Accepted: 28.06.2023

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1294368>

Armağın SEÇKİN¹

OSMANLI DEVLETİN'DE TEMEL HAK ve HÜRRİYETLERİN ANAYASAL NİTELİKTEKİ YASAL METİNLERE YANSIMASI

Öz: Bu çalışmada öncelikle modern anlamda insan hakları kavramının teorik olarak ne manaya geldiğini izah etmeye çalışılmıştır. Yazımız kapsamında konu temel hak ve hürriyetlerin anayasal metinlere yansımaları olduğundan dolayı hukuki açıdan da bu hakların neler olduğu incelenmiştir. Batı dünyasında kişi hak ve hürriyetlerinin gelişimini ele alırken, yine Batı dünyasında insan hakları açısından adeta temel niteliğe sahip düzenlemeler irdelenmiştir. Dini esaslara bağlı bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde insan hakları tamamıyla İslam Hukuku esaslarına tabi idi. Bu sebeple kişi hakları ve hürriyetlerine İslam Hukukunun nasıl yaklaşım gösterdiğine atıfta bulunulmuştur. Osmanlı Devleti, kendi çıkarları doğrultusunda ve kurduğu bir takım sistemlerin uygulama sahasında İslam Hukuku esaslarıyla çelişmesi durumunda şer'i hukuk kaidelerinden uzaklaşmada bir beis görmediğini bilakis böyle bir durumda kişi hak ve hürriyetlerini ihlal ettiği tespit edilmiştir. Modernleşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nin kişi hak ve hürriyetleri hususunda Batı dünyasında gerçekleşen düzenlemelere kayıtsız kalamadığını ve devletin içinde bulunduğu şartlar itibarıyla hem dışarıdan hem içeriden gelen baskılar sonucunda yapılan düzenlemeleri de ele alınarak anayasal döneme geçiş ile anayasal metinlerde düzenlenmiş olan kişi hak ve hürriyetleri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, Anayasal Dönem, İslam Hukuku.

¹Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, aalseckin@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0009-0008-6964-0731>

Reflection of Fundamental Rights and Liberty in the Constitutional Legal Texts of the Ottoman State

Abstract: In this study, we first tried to explain what the concept of human rights means theoretically in the modern sense. Within the scope of our article, since the subject is the reflection of fundamental rights and freedoms in constitutional texts, we have examined what these rights are from a legal point of view. While discussing the development of individual rights and freedoms in the western world, we also gave information about the regulations that are almost fundamental in terms of human rights in the western world. In the classical period of the Ottoman Empire, which was a state based on religious principles, human rights were completely subject to the principles of Islamic law. For this reason, we have referred to how Islamic law approaches individual rights and freedoms. We have determined that the Ottoman Empire does not see any harm in moving away from the rules of Islam law in the event that some systems that it has established in line with its own interests and in the field of application conflict with the principles of Islamic law, on the contrary, in such a case, it violates personal rights and freedoms. We discussed that the Ottoman Empire, which entered the process of modernization, could not remain indifferent to the regulations in the western world regarding personal rights and freedoms, and that the regulations made as a result of pressures from both outside and inside due to the conditions of the state. Finally, with the transition to the constitutional period, we concluded our study by addressing the rights and freedoms of the person regulated in the constitutional texts.

Key Words: Human Rights, Ottoman Empire, The Tanzimat Period, Constitutional Period, Islam law.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde anayasal niteliğe sahip olduğunu dūřündüğümüz yasal metinlerde temel hak ve hürriyetlerin kendilerine ne şekilde yer bulduklarının incelenmesi, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu amaca ulaşmak ve ortaya konulan çalışmayı anlaşılır kılmak için insan hak ve hürriyetlerinin ne anlama geldiğine dair teorik bilgileri paylaşılmıştır. Sonrasında insan hak ve hürriyetlerinin İslam ve Batı medeniyetlerindeki tarihsel gelişimleri de ele alınmıştır. Ardından makalenin ana konusunu teşkil eden Osmanlı Devleti'nde insan hak ve hürriyetlerine dair incelemeler aktarılmıştır. Bununla birlikte

Osmanlı Devleti açısından Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı Devletindeki temel hak ve hürriyetlere ilişkin esasları incelenmiştir. Kuruluş yıllarından Tanzimat dönemine kadar geçen süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin esaslarını, İslam Hukuku belirlemiştir. Bunun yanında Türklerin kurdukları eski devletlerinde uygulamış oldukları Örfi Hukuk sistemini Osmanlı Devleti'ne de taşımıştır. Burada Tanzimat dönemi öncesi İslam Hukuku esasları haricinde mutlak monarkın yetkilerini ilk kez kısıtlayan bir şer'i vesika hüviyetindeki Sened-i İttifak ile Sened'de temel hak ve hürriyetlere ilişkin maddeleri ele alındıktan sonra değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından Tanzimat sonrası dönemde insan hak ve hürriyetlerinin anayasal nitelikte kabul edilen metinlerde nasıl yer aldıklarına dair tespitler yer almıştır. Osmanlıyı anayasal sürece götüren yasal metinlerin incelenmesinin ardından Osmanlı'nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'de düzenlenmiş olan temel hak ve hürriyetler hakkında bilgi verilmiştir. Makalenin son bölümünde ise II. Meşrutiyetle birlikte Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler değerlendirilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak literatür taraması usulü tercih edilmiştir. Bu vesile ile ilgili ulaşma imkânımız doğrultusunda konumuz ile ilgili telif ve tetkik eserler ike konunun ana süjesi olan Osmanlı Devleti'nin arşivlerinden yararlanılmıştır. Osmanlı Devletindeki anayasal nitelikteki metinlerde ve anayasalarda yer alan temel hak ve hürriyetlerin kendilerine ne şekilde yer bulduğuna ilişkin olduğu ifade edilmiştir. Bunun haricinde insan haklarının bu metinlerdeki nitelik ve niceliklerine dair derin bir tahlil yapılmamış ve buna dair bir ihtiyaçta duyulmamıştır. Çalışmada bu yöntemi takip edilmeseydi bu çalışma bizi bir makale kapsamının çok ötesine geçmek mecburiyetinde bırakacaktı. Tüm bu nedenler doğal olarak çalışma alanının sınırlarının da oluşmasına katkı sağlamıştır.

Makalenin başlığı doğrultusunda makale içerisinde işlemiş olduğumuz Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanını anayasal niteliğe sahip metinler olarak nitelendirmemiz bir takım tartışmalar yol açacağı mutlaktır. Her şeyden önce gerek Tanzimat Fermanı gerekse Islahat Fermanının birer anayasal metin olmadığı kanaatinde olmakla birlikte bu fermanların kendilerinden önceki fermanlardan daha farklı niteliğe sahip oldukları da ortadadır. Fermanlarda temel hak ve hürriyetlere yer verilmesi bu düzenlemelere ayrı bir önem katmıştır. Fermanlar anayasa olmamakla birlikte mutlak monarkın yetkilerini kısıtlamış düzenlemeler oldukları, üzerinde tartışma götürmez bir gerçekliktir. Bu sebeple

fermanlar, anayasal niteliğe yaklaşmış metinlerdir. Bu konuda akademik dünya ihtilaf içindedir. Bu konudaki farklı görüşleri olan bilim insanlarının Tanzimat Fermanı üzerindeki açıklamalarını burada sunmak istiyoruz.

Ali Fuat Bařgil², Bülent Tanör³, Shaw ve Shaw⁴, Gül Akyılmaz⁵ ve Mustafa Erdoğan'a⁶ göre Tanzimat Fermanında düzenlenmiş olan temel hak ve hürriyetler padişah tarafından tek taraflı olarak ortadan kaldırılması mümkündür. Fermandaki temel hak ve hürriyetlerin ihlal edilmesi durumunda fermenda herhangi bir yaptırım yoktur. Bu sebeple ferman bir anayasa olarak değerlendirilmez. Yavuz Abadan'a göre, ferman "Charte Constitutionelle" niteliğinde bir berat olup hukuki şekli itibariyle tek taraflı bir fermandır.⁷ Tanzimat Fermanı, Ahmet Mumcu'ya göre "kamu hukuku" açısından padişah buyruğundan ibaret bir adaletnamedir.⁸ Recai Okandan'a göre şura-yı Devlet'in üyelerinin padişah tarafından seçilmiş olması, alınan kararların padişah onayından geçmesi bu fermanı anayasal bir metinden daha ziyade tek taraflı bir "lütuf" düzenlemesi haline getirmiştir.⁹ Ahmet Cevat Eren, Tanzimat Fermanını anayasal bir metin olmaktan ziyade halka ilan edilmiş bulunan bir "ayrıcalıklar" metni olarak değerlendirir.¹⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, Tanzimat Fermanını "yarı anayasal" (semi-constitutional) bir metin olarak kabul etmiştir.¹¹ Gülnihal

² Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s.s. 82-83.

³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1988, s.s. 86-91.

⁴ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviren Mehmet Harmancı, Cilt II, E yayınları, İstanbul 2010, s. 93.

⁵ Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.s. 186-189.

⁶ Mustafa Erdoğan, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s. 24.

⁷ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1957, s.s. 6-10.

⁸ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 157.

⁹ Recai Okandan, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)*, 1. Kitap, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997, s.s. 89-93.

¹⁰ Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 37-38.

¹¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayûn'dan Meclis-i Me'busan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Derleyenler Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012, s. 377.

Bozkurt, fermanın içerisinde yer alan teminatların, metnin anayasal bir nitelik taşıdığını göstermesi için yeterli olduğunu belirtmiştir.¹²

Birçok bilim insanına göre gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanları muhteviyatlarında temel hak ve hürriyetlerine yer vermekle kendilerinden önceki şartnamelerden ayrılmaktadırlar. Fakat fermanlarda yapılan düzenlemelerle ilgili olarak gerçekleşecek bir ihlal durumunda nasıl bir yaptırım uygulanacağına dair bir düzenleme yoktur. Bu sebeple yapılan düzenlemeler içerisindeki teminatlar padişah tarafından tanınmış bir lütuftan daha ileriye gidememektedir. Bu teminatlar istenildiği an tek taraflı tebaaya sunulduğu gibi tek taraflı olarak da tebaadan alınabilecek haklardır. Kaldı ki bu iddiada olanlar ileri sürdükleri bu tezde isabetli bir görüşe sahiptirler. Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasıdır. Anayasa metni incelendiğinde anayasa içerisinde düzenlenmiş olan hakların yine ihlal edilmesi durumunda ne tür bir yaptırıma başvurulacağına dair bir düzenleme yoktur. Buradan hareketle Kanun-i Esasiyi, Tanzimat ve Islahat Fermanından ayıştıramamaktayız. Ayrıca Kanun-i Esasinin içerdiği 113. madde, temel hak ve hürriyetler açısından Osmanlı Devleti'ni Tanzimat dönemi öncesine götürdüğü de mutlak bir olgudur.

Yukarıdaki sebeplerle Tanzimat ve Islahat Fermanlarını o dönemdeki monarkların yetkilerini kısıtlayan başka düzenlemelerle karşılaştırmak daha uygun olacaktır kanaatindeyiz. Anayasalar açısından ise bugün anayasaların ulaştığı modern anlamdaki seviyeleri yerine yine dönemsellerle karşılaştırma yapılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca Batı dünyasında Almanya'da iktidara gelen Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, anayasayı tek taraflı olarak lav edene kadar anayasaların kendisini koruma ihtiyacından tüm dünya habersizdi.¹³ Anayasaların kendisini savunabilmek için gerekli tedbirlerin alındığı düzenlemelerin yapılabilmesi ve bu düzenlemelerin anayasalarda kendilerine yer bulması ancak II. dünya savaşının sonunda öğrenilmiştir. Bu sebeple Tanzimat Fermanında verilen ayrıcalıkların tek taraflı olarak geri alınması ya da padişahın fiillerine karşı bir yaptırım olmamasının garip

¹²Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci* (1839-1939), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 41.

¹³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız KJ Mason, *Cumhuriyetten Reich'a: Almanya Tarihi 1918-1945*, McGraw-Hill Yayıncılık, Utah-USA, 2003, s.7 ve devamı.

karşılanmaması gerekmektedir. Bunun aksi görüşte olanlar düşüncemize göre dünya anayasacılık tarihi gelişimini göz ardı etmektedirler.

Tüm bu açıklamaların ardından kanaatimizce modern hukuk açısından gerek Tanzimat Fermanı gerekse Islahat Fermanı hem şekli hem de maddi hukuk açısından bir anayasa metni kabul edilmesi mümkün olmamakla beraber, içerik itibariyle kendinden önceki fermanların çok ötesinde bir metin olduğu ve imparatorluğu anayasal bir sürece götürdüğu aksi iddia edilmesi mümkün olmayan bir gerçekliktir.

1. İnsan Hakları

Hukuk literatüründe “insan hakları” farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Bunlar “temel hak ve hürriyetler”, “kamu hürriyetleri” ve “kişi hak ve hürriyetleridir”.¹⁴ Özellikle ülkemizde hukuki metinlerde insan hakları kavramı yerine temel hak ve hürriyetler kavramı kullanımının tercih edilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu husus anayasalarımızda da aynen bu şekilde ifade edilmektedir.

İnsan haklarının ne olduğuna dair bir tanıma ulaşmak istediğimizde, bu konuda yapılmış tanımlamalar yerine doğrudan kanunlarla yapılmış düzenlemelerle karşılışıyoruz. Yaptığımız incelemeler neticesinde gerçekten de insan hakları tanımlamasının yapılmasının oldukça güç olduğunu tespit edebiliyoruz.¹⁵ Her şeyden önce bu tanımın önündeki en büyük engel, insan hakları kavramının toplumdandan topluma hatta insandan insana değişmesi ve gelişmeye devam etmesinden kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının dünyadaki her bir insan tarafından yapılacak farklı bir tanıma dayanması ihtimali, kavramın kapsamı hakkında fikir vermektedir. Bugünden bir tanımın yapılması ise insanoluğunun dünya serüveninde rol alacağı toplumsal değişim neticesinde doğal olarak dönüşecek ve bugün için yapılmış tanımın ileride anlamını kaybetme ihtimalini barındıracaktır. Ancak insan haklarını, bir bireyin sahip olduğu vasıfları sebebiyle kendisini diğer canlı türlerinden ayıran ve sadece insan olması hasebiyle sahip olduğu haklar olarak tanımlamamız mümkündür.

¹⁴ Belkis Konan, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15. Cilt, Sayı 4, Ankara, 2011, s. 254.

¹⁵ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 7, Ankara, 1995, s.s. 7-9; İnanç Kara Ölmeztoprak, “Türk Anayasalarında İnsan Hakları”, *T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Malatya, 2011, s. 17.

Modern anlamda insan hakları, “anayasal” metinlerde teminat altına alınmış, iktidarın güçlerini sınırlandıran, bu sayede bireylerin sahip olduğu hakları, başkalarına ve iktidar aleyhine karşı kullanabilmesi için tanınmış hukuki ayrıcalıklardır.¹⁶ Tüm insanlığın yararlanabileceği ahlaki değerlerden oluşan insan haklarıyla ise var olandan ziyade olması gereken düzenlemeler kastedilmektedir.¹⁷ İnsan hakları her hangi bir ön koşula tabi olmaksızın her insana, insan olması sebebiyle bahşedilmiş haklardır.¹⁸ Yaşam hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, mülk sahibi olma hakkı ve işkenceye tabi tutulmama hakları, temel insan hakları örnekleri olarak kabul edilirler.

İnsan haklarının özelliklerine vurgu yapacak olursak; insan hakları evrenseldir, dini esaslara bağlı değildir, doğuştan gelir, toplum öncesinden başlar, mutlakdır, vazgeçilmez ve devredilmeleri mümkün değildir, kişiye aittir, çoğunluğu özgürlük haklarından kaynaklanır, temel hak sıfatına haizdirler, maddi açıdan devlete karşı ileri sürülürler, dinamik ve gelişimci bir yapıdadırlar.¹⁹ İnsan haklarının unsurları; yetki²⁰, talep²¹, kabul ve kabul edilen haklara saygı duyulmasından²² ibarettir. Tarihsel açıdan sınıflandırıldığında ise insan hakları; birinci kuşak haklar (klasik insan hakları), ikinci kuşak haklar (sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar) ve üçüncü kuşak haklar (1970 sonrası “Dayanışma İlkesi” sonucu ortaya çıkan haklar) olarak ortaya çıkan haklardır.²³

¹⁶ Cengiz Dardiman, *Anayasa Hukuku*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2001, s. 261; Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 14.

¹⁷ Enver Bozkurt, *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 11; Kapani, a.g.e., s. 14.

¹⁸ Ölmeztoprak, a.g.t., s. 27; Konan, a.g.m., s. 254.

¹⁹ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancaktar, Rifat Murat Önok, *İnsan Hakları El Kitabı*, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2010, s.s. 32-33; Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009, s. 28; Ölmeztoprak, a.g.t., s.s. 28-29.

²⁰ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 130.

²¹ Kalabalık, a.g.e., s. 24.

²² Mehmet Altuntaş, “Türk Anayasalarında İnsan Hakları”, *T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi)*, Ankara, 2002, s. 22.

²³ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.s. 1076-1077.

1.1. Hak ve Hürriyet Kavramlarının İçeriği

1.1.1. Hak Kavramı

İnsan tabiatı gereği içerisinde bulunduğumuz dünya koşullarında bir cemiyet içerisinde yaşamayı tercih etmiştir.²⁴ Tek başına yaşayan bir insan için hak ve hürriyet kavramından bahsetmenin bir anlamı yoktur. Çünkü kişi sahip olduğu hak ve hürriyetleri başkalarına karşı korumak ve sınırlarını belli etmek durumundadır. Toplumsal yaşam düzenine geçen insanın toplum içerisinde sahip olduğu hak ve hürriyetlerin sınırları olmasının yanında bu hak ve hürriyetlerin de neler olduğunun tespit edilmiş olması gerekmektedir.²⁵ Hak ve hürriyetlerin sınırları ve bu sınırların aşılması durumunda karşı karşıya kalınacak olan yaptırımların uygulanmasını sağlayacak adını “devlet” olarak nitelendirdiğimiz bir “erk’e” de ihtiyaç vardır.²⁶ Devletin, temel hak ve hürriyetleri adaletli bir şekilde uygulanabilir bir hale getirmesi, toplum içerisinde ulaşılmak istenilen gerçek huzuru sağlar.²⁷

İnsan haklarının bir kısmı doğumla birlikte gelir (yaşama hakkı, vücut bütünlüğünün korunması hakkı vs.). Bir kısmı ise zaman içerisinde insanın yaşadığı yaşam koşullarına bağlı olarak kazanılır (kişinin toplumsal statüsü, iş hayatı vs.) ve kazanılan yeni haklarla gelişir (mülkiyet hakkı vs.). Özüne baktığımızda bu haklara sahip olmanın yegâne şartı “insan” olmaktır.²⁸ Asıl önemli olan ise insanın yaşadığı toplumdaki hukuk sistemi tarafından hak ve hürriyetlerinin adil bir biçimde korunmasıdır.²⁹

²⁴ Yahya Deryal, *Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş)*, 7. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 2011, s. 4; Ender Ethem Atay, *Hukuk Başlangıcı*, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2017, s. 3.

²⁵ Nurullah Aydın, *Hukuka Giriş Temel Kavramlar*, 7. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007, s.s. 3-17; Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, Genel Kısım, 1. Cilt, 11. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 1.

²⁶ Mahmut Koca, İlhan Üzülmöz, *Türk Ceza Hukukunda Genel Hükümler*, 7. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 31; Cevdet Atay, *Hukuka Giriş, Hukuksal kavramlar ve Kurunlar*, Sentez Yayınları, Bursa, 2012, s. 32; Aydın Aybay, Rona Aybay, *Hukuka Giriş*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.s. 17-33.

²⁷ Özcan Özbey, *İnsan Hakları Evrensel İlkelerinin Avrupa Mahkemesi’nde Uygulanması*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2004, s. 6; Ölmeztoprak, a.g.t, s. 17.

²⁸ Jack Donnely, *Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları*, Çeviren: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1995, s. 9.

²⁹ Ahmet Battal, *Hukukun Temel Kavramları*, 7. Basım, Seçkin Yayınları, Ankara, 2011, s.s. 4-8; Halil Kalabalık, *Temel Hukuk Bilgisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 32.

Hak, insanın tâbi olduğu hukuk sistemi tarafından tanınan, konusu, çerçevesi, kullanım esasları saptanmış bulunan, toplumun bireylere tanıdığı özgürlük alanı içerisinde yararlanılabilen ve üzerinde ısrar edilen³⁰ yetkililerdir.³¹ Hukuk, hak kavramının çoğuludur. Bir başka deyişle hak, hukuk sisteminin kişilere tanıdığı yetkililerdir. İşte hukuk sisteminin kişilere tanıdığı bu hakların yine hukuk sistemi tarafından korunması gerekmektedir.³² Bu sebeple insanlara yasalar çerçevesinde hak arama özgürlüğü verilmiştir.³³ İnsanların toplum içerisinde sahip oldukları özgürlük alanlarını genişletme çabalarını uluslararası alanda devletlerde de görmekteyiz. Bu hak arayıcılarının lehine olduğu gibi aleyhine de sonuçlar doğurmaktadır. Kişiler açısından da hak kavramı, ileri sürülebilenlerin özgürlüklerinin kısıtlanmasını sağlamanın meşru zeminde yetkili olduğunun bir ifadesi olarak tezahür etmektedir.³⁴

Temel hak ve hürriyetler, kamu hakları statüsü kapsamında yer alır ve kendi içlerinde pozitif, negatif ve aktif statü hakları olarak üçe ayrılırlar.³⁵ Negatif haklar, insanların doğuşlarından gelen en tabi haklar olarak nitelendirilirler. Din ve düşünce hürriyeti, yaşama hakkı, konut dokunulmazlığı bu kapsam içerisinde değerlendirilir.³⁶ Devlet tarafından bireylere tanınmış olan haklar ise pozitif statü haklarıdır. Devletin insanlara sunduğu hizmetlerin büyük bir kısmı bu haklar kapsamındadır.³⁷ Kişilerin devlet mekanizması içerisinde etkin rol almasını sağlama imkânını veren haklar aktif statü haklarıdır. Seçme ve seçilme hakları bu tür haklara örnek teşkil eder.³⁸

³⁰ Enver Bozkurt, a.g.e., s. 7.

³¹ Güliden Şişman, Şenel Sarsıkoğlu, Nibal Fatma Savrun, *Hukuk Başlangıcı*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022, s. 153; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 30. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s. 210.

³² Kalabalık, *İnsan...*, s. 24.

³³ Özbey, a.g.e., s. 5

³⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 116.

³⁵ İbrahim Kaboğlu, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 21; Şişman-Sarsıkoğlu-Savrun, a.g.e., s. 158.

³⁶ Kapani, a.g.e., s.s. 6-7.

³⁷ Halil Can, Semih Güner, *Hukukun Temel Kavramları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 152.

³⁸ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009, s. 111.

1.1.2 Hürriyet Kavramı

Hürriyet, genel anlamı itibariyle bireyin hiçbir baskı altında kalmaksızın kendi iradesi doğrultusunda karar alması ve bunu uygulaması durumunu ifade eder.³⁹ Ancak toplumsal yaşam koşulları içerisinde yaşayan bir insanın hürriyet kavramını genel anlamında belirttiğimiz gibi kullanmasının imkânı yoktur. Nitekim insan ancak içinde yaşadığı toplumun kendisine tanıdığı yetki kadar hürriyetlerini kullanabilir. Bu sayede kişi, hürriyetin kendisi açısından ne anlam ifade ettiğini idrak eder.⁴⁰ Toplumun beklentileri dışında hürriyetlerden doğan haklarını kullanmak isteyenlerin icraatları, anarşiye yol açmanın ötesine geçemez.⁴¹ Bu açıdan değerlendirdiğimizde hürriyet kavramını kişinin bağlı olduğu toplum içerisinde toplumun izin verdiği şahsi ve özel bağımsızlık alanı olarak tanımlamamız mümkündür.⁴²

Hürriyet ve hak kavramları, pozitif hukuk metinlerinde adeta birbirlerinin mütemmim cüzü gibi kullanılmışlardır. Bazen daha da ileri gidilerek bu kavramların birbirlerinin yerine de kullanıldıklarını görmekteyiz.⁴³ Oysaki hak ve hürriyet kavramları aynı anlamı ifade etmemektedirler. Hak kavramsal olarak hürriyetleri kendi içerisinde barındırmaktadır. Hürriyet soyut bir yapıya sahipken hak, hürriyetin dışı vurulmuş somut halini ifade eder.⁴⁴ Ancak hakkın ortaya çıkması için diğer kişilerin veya kamu otoritesinin hak sahibi kişi lehine ya da aleyhine edimlerde bulunmaları gerekmektedir. Hürriyet içinse bizzat hürriyet fiilinin doğmasına sebep olan kişinin bir fiiline ihtiyaç vardır.⁴⁵ Örnek vermek gerekirse, kişinin okuma hürriyeti vardır ve kişi bunu kendi iradesi ile gerçekleştirir. Kişinin bu hürriyetten faydalanmasını sağlamak ise devlete ait bir ödevdir. Yaşamak ise insanın sahip olduğu doğal bir haktır.

Kişi hürriyetleri, kişinin içinde yaşadığı toplumun kurallarına bağlıdır ve bu kuralların tamamının yazılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun

³⁹ Kemal Gözler, *İnsan hakları Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, s. 39; Oktay Uygun, *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 6; Özbey, a.g.e., s. 5.

⁴⁰ Kalabalık, *İnsan...*, s. 34.

⁴¹ Ölmeztoprak, a.g.t., s. 17; Özbey, a.g.e., s. 7.

⁴² İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

⁴³ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s. 110.

⁴⁴ Nizamettin Aydın, *3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine Etkileri*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, s. 43.

⁴⁵ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s. 205; Nizamettin Aydın, a.g.e., s. 44.

yanında yaşanan toplumu yönetme hakkına sahip olanların, toplum yapısına uygun bir şekilde kişisel hürriyetlerin rahatça kullanılmasını sağlamaları, siyasal sistemin demokratik bir yapıda olduğuna işaretler.⁴⁶ Günümüzde gelişmiş toplumların hukuk sistemlerinde hak, siyasal otorite tarafından tanımlanır, genişletilir, sınırlandırılabilir ve ortadan kaldırılabilirler. Hak kavramı içerisinde hürriyet kavramını kapsadığı düşünüldüğünde, hakkın gerçekleşmesi hürriyetin gerçekleşmesine bağlanabilir.⁴⁷

2. İnsan Hakları Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Felsefi açıdan incelendiği takdirde insan hakları kavramının tarihi, yazılı kaynaklara ulaşabildiğimiz Antik Yunan'dan itibaren başlar.⁴⁸ Fakat tahmin edileceği üzere insan hakkı kavramı, insan türünün ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Ancak bu konu ile ilgili gelişmeleri tespit için Antik Yunan'dan öncesine dayanan yazılı kaynakların bulunmasını beklemek gerekmektedir. Yoksa dünya tarihinde çok büyük uygarlıklar kurmuş medeniyetlerde insan haklarının bulunmadığına karar vermek pek mümkün görülmemektedir. Çünkü toplum sözleşmesi çerçevesinde bir arada yaşama arzusu ile buluşan insanların, o toplum içerisinde hak ve özgürlüklerinin olmadığını söylemek akla mantığa aykırıdır.

İslam dünyası açısından bakıldığında insan hak ve hürriyetlerinin yer aldığı metinler olarak karşımıza Medine Vesikası ve Veda Hutbesi çıkmaktadır. Medine Vesikası, Medine'de hayatını ikame eden Müslümanlar, Yahudiler ve Müşrik Araplar arasında yaşayış biçimini düzenleyen, birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini tanzim eden ve toplum içerisinde din, vicdan hürriyetine ilişkin hususları içeren kuralları ihtiva eden ve peygamber efendimiz önderliğinde tesis edilmiş bir sözleşmedir.⁴⁹ Vesikanın 3-11 maddeleri arasında her bir kabilenin kendisine yer bulması kabilelerin her birinin tanınmasını sağlamasıyla çoğulcu bir katılımın gerçekleştirildiği görülmektedir. Vesikanın

⁴⁶ Ölmeztoprak, a.g.t., s. 19.

⁴⁷ Kalabalık, İnsan..., s. 35.

⁴⁸ Konan, a.g.m., s. 255.

⁴⁹ Bayram Doğan, Mehmet Turan, "Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2. Cilt, Sayı 1, Isparta, s. 69.

maddeleri incelendiğinde toplumsal kimliğin öne çıktığı bu sayede sivil bir yapı ve katılıma verdiği önem görülmektedir.⁵⁰ 13. Madde de haksızlığa karşı birlik olunacağı belirtilmiştir. 16., 17., 18., 19. Maddelere bakıldığında her türlü ayrımcılık göz ardı edilerek eşitlikçi bir yapı ile adalet sağlanmasına önem verilmiştir. 25. Madde ile din ve inanç özgürlüğü düzenlenmiştir. 46. ve 47. Maddelerde yaşama hakkı, inanç özgürlüğü ve insanlık onuru koruma altına alınmıştır.⁵¹

İslam dünyasında Medine Vesikasından sonra gelen en önemli metin Veda Hutbesidir.⁵² Hutbenin maddeleri incelendiğinde yaşama hakkının kutsallığı, mülkiyet hakkının dokunulmazlığı, namus ve iffetin korunması, eşitlik hakkına vurgu yapıldığı görülecektir.⁵³

Batı dünyası insan haklarının tarihsel gelişimini üç belgenin ortaya çıkışına bağlar. Bu belgeler Magna Charta Libertatum, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi ve 10 Aralık 1948 tarihinde Paris Kongresi'nde Birleşmiş Milletler teşkilatına üye olan devletler tarafından imzalanarak kabul edilmiş olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesidir.

Modernleşme sürecindeki Batı toplumları arasında insan haklarını ilk kez 1215 yılında asiller ile İngiliz Kralı John arasında imzalanan Magna Charta Libertatum 'da görmekteyiz.⁵⁴ Magna Charta Libertatum, bir anayasal metin olmamakla birlikte monarkın gücünü sınırlayan bir belge olması itibarıyla,⁵⁵ Batı dünyasında insan haklarının düzenlendiği ilk yazılı metin olarak karşımıza çıkmaktadır. Metinde kralın isteğine bağlı bir şekilde vergi düzenlemesi yapılmasının önüne

⁵⁰ Ömer Faruk Yaman, *İnsan Hakları Perspektifinden Medine Vesikası İle Magna Charta'nın Karşılaştırılması*, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 24.

⁵¹ Medine Vesikası Maddeleri için Bkz; Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, Derleyen; Vecihi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s.s. 96-102.

⁵² Veda Hutbesi Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz; Murat Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 5 ve devamı.

⁵³ Mustafa Yayla, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.s. 211-213.

⁵⁴ Advıye Erbay, "İnsan Hakları ve Demokrasi Açısından Yurttaşlık", *International Congress On Intercultural Dialogue and Education*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2009, s. 8.

⁵⁵ Gökalp, a.g.t., s. 36.

geçilmiş, 23. maddede “angarya yasağı konmuş”, 28.,30.,31. maddelerinde “el koyma işlemi yasaklanmış”, 39. maddesinde insanların herhangi bir suçu olmaksızın hapis edilemeyeceği ve insanlara zor kullanma yasağı getirilmiş ve nihayetinde 40. maddesinde kişilerin kanun önünde eşit oldukları vurgulanmıştır.⁵⁶

Ortaçağ'a gelindiğinde kilise tüm Avrupa'da tek otorite haline gelmişti. Katolik kilisesine bağlı olarak çalışan “Engizisyon Sistemine”⁵⁷ geçilmesiyle birlikte kişi hak ve hürriyetleri kavramının da bir önemi kalmamıştı.⁵⁸ Çünkü otoritenin gücü mutlak ve karşı konulması imkânsızdı. Otorite kendi gücünü sınırsız bir biçimde kullanmaktan hatta yargı kurumları aracılığı ile otoriteye karşı gelenleri bir şekilde infaz etmekten çekinmemiştir.⁵⁹ Dönemin avukatlarının dahi asıl görevi; dava vekilliği görevini icra ettikleri sanıkların davayı kabul etmesini sağlamalarının ötesinde değildi.⁶⁰

⁵⁶ Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995, s.s. 129-135; Tahsin Fendoğlu, *Devlet Diplomasisi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi*, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 41; Mehmet Genç, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri*, *Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuat*, Bursa, 1997, s. 10; Hasan Sınar, “Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri”, *Türkiye Adalet Akademi Dergisi*, Sayı 21, Türkiye Adalet Akademisi Yayınevi, Ankara, 2015, s. 185; Akıllıoğlu, a.g.e., s. 122; Konan, a.g.m., s. 255.

⁵⁷ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Vasfi Raşit Seviğ, “Engizisyon Muhakeme Usulü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18. Cilt, Sayı: 1-4, Ankara, 1961, Tüm Makale; Mehmet Harun Elçi, “Avukatlık Mesleği”, *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 3, Toprak Ofset Matbaacılık Yayınları, İzmir, 2010, s. 20.

⁵⁸ Ziya Paşa, *Ortaçağın Karanlık Çehresi: Engizisyon Mahkemeleri*, Çeviri Cahit Külekçi, 1. Basım, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011, s.s. 20-21; Bahri Öztürk, Mustafa Ruhan Erdem, Sırma Özge, Yasemin Saygılar, *Ceza Muhakemesi Hukuku-Temel Bilgiler*, 4. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s. 5.

⁵⁹ Doğan Soyaslan, *Ceza Muhakemesi Usulü Hukuku*, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 66; Nur Centel, Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 6. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105; Nevzat Toroslu, Metin Feyzioğlu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2006, s. 42.

⁶⁰ Feridun Yenisey, *Hazırlık Soruşturması ve Polis*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1987, s. 58; Nur Başar Centel, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Müdafii*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1984 s. 30; Mahmut Koca, “Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 1998, s. 61; Funda Öztürk, “Osmanlı Devleti'nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi)*, Ankara, 2017, s. 12.

Kıta Avrupası'nda bu karanlık dönem devam ederken Anglikan kilisesine bağlı olan İngiltere'de, engizisyon sistemi uygulama alanı bulamamıştır.⁶¹ Dolayısıyla İngiltere'de, kişi hak ve hürriyetleri gelişimini sürdürmeye devam etmişti. Bunun sonucunda yıl 1689'a geldiğinde İngiltere'de, "Bill Of Rights" adı verilen insan hakları bildirisi ilan edilmiştir.⁶² Bildiri, kişi hak ve hürriyetleri açısından son derece önemli maddeler içermektedir: İnsanlar eşit ve hür bir şekilde dünyaya gelirler. İnsanlar doğuştan gelen haklarından hiç bir şekilde vazgeçemez ve devredemezler. Halk, siyasi iktidarı değiştirme yetkisine sahiptir. Ceza yargılamalarında haklarında suç isnat edilen kimseler bu suçun mahiyetini öğrenme hakkına sahiptirler. Herkes jüri huzurunda adaletli bir biçimde yargılanma hakkına sahiptir.⁶³

Batıda, Aydınlanma Çağı'na geçiş ile ortaya çıkan aydınlar Jean-Jacques Rousseau, Montesque, Beccaria ve Voltaire kişi hak ve özgürlüklerini savunmaya başlamışlardır.⁶⁴ Yapılan mücadelelere cevap Kıta Avrupası'ndan değil uzaklardan, Amerika'dan gelmiştir. 12 Haziran 1776'da ilan edilen "Virginia Haklar Bildirgesi" ile o dönem itibariyle tespit edilmiş olan kişi hak ve hürriyetleri metinde tek tek sayılmıştır.⁶⁵ İlerleyen süreç içerisinde toplumda olgunlaşan şartlar Avrupa'da "Fransız İhtilali'ne"⁶⁶ yol açmış ve 1789 tarihinde "Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi" ilan edilmiştir.⁶⁷ Bildiride mülkiyet, güvenlik ve özgürlük gibi en temel insan hakları sayılmıştır. Bildirinin 7., 8., 9. maddeleri adil yargılanma ve savunmaya atıfta bulunmuştur. Özellikle 16. ve 17.

⁶¹ Zeynep Pelin Ataman, *Avukatlar İçin El Kitabı 1-Savunma Etiği*, Türkiye Barolar Birliği ve Karakatür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18; Vedat Ahsen Coşar, "Avukatlık Mesleğinin ve Baroların Tarihsel Gelişimi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2018, s. 229.

⁶² Gaetano Mosca, "Magna Charta'dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri", Çeviri: Mukbil Özyörük, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1948, s.s. 33-39; Konan, a.g.m., s. 256.

⁶³ İlhan Lüttem, "Ferdin Milletlerarası Himayesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1952, s.s. 76-78; Bahri Savcı, *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 449, İnsan Hakları Merkezi Yayınları No 1, Ankara, 1980, s.s. 158-159; Fendoğlu, a.g.e., s. 43; Akıllıoğlu, a.g.e., s.s. 122-123; Konan, a.g.m., s. 256; Genç, a.g.e., s.s. 10-14.

⁶⁴ şeref Ünal, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995, s. 72; Koca, a.g.t., s. 64; Öztürk, a.g.t., s. 12.

⁶⁵ Konan, a.g.m., s. 256.

⁶⁶ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz; *Murat Sarıca, 100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981, tüm kitap.

⁶⁷ Abdullah Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler 4*, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 2013, s.s. 9-29; Talat Miras, "İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci", *İnsan Hakları Dergisi*, Sayı 9, Yayın Yeri Yok, 1947, s. 16 ve devamı; Akıllıoğlu, a.g.e., s.s. 123; Konan, a.g.m., s. 257; Battal, a.g.e., s. 93.

maddeleri bildirgeye evrensel bir nitelik kazandırmış⁶⁸ ve ilgili madde 1948 tarihinde ilan edilen “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesinin” 1. maddesinde yer almıştır.⁶⁹

3. Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasalarda Düzenlenmesi

Anayasaların tarihsel süreci diye bahsettiğimiz kavramın özü aslında temel hak ve hürriyetlerin, siyasi otoriteye karşı güvence altına alınmasının tarihsel seyirinden ibarettir. Anayasa çerçevesinde düzenlenerek, anayasal güvence altına alınmış olan kişi hak ve hürriyetleri, anayasaların esas nüvesini oluşturur.⁷⁰ Siyasi iktidarı sınırlamanın yolu, toplumun çoğunluğu tarafından ve ayrıca devlet organlarının da mutabakatla kabul ettiği açık ve kesin kurullarla oluşturulmuş üstün bir belge niteliğine sahip anayasanın varlığıdır.⁷¹ Demokrasi ile yönetilen devletlerde, kişi hak ve hürriyetlerinin korunması esas devlet ana ilkelerindedir. Bu açıdan İngiltere yazılı bir anayasaya sahip olmamakla bu ilkeye istisna teşkil eden bir ülkedir. İngiltere örneği bize temel hak ve hürriyetlerin korunmasının ana şartının ille de anayasa olmasına bağlı olmadığını göstermektedir. İngiltere haricindeki demokratik sistemle yönetilen ülkelerde güvence altına alınmaksızın yapılan hukuki düzenlemeler içerisinde yer alan temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmesi sonucunda yaptırımlara maruz kalınmaması kişi hak ve hürriyetlerin istenildiği zaman ihlaline yol açar.⁷² Osmanlı Devleti içerisindeki anayasacılık hareketleri açısından değerlendirme yapanların, yapılan düzenlemelerde kişi hak ve hürriyetlerinin siyasi otoriteye karşı güvence kapsamında olmadığını tespit ettikleri anda metnin anayasa olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapmalarının sebebi budur.

⁶⁸ Hasan Sınar, a.g.m., s.194; Sancar, a.g.m., s.s. 3-4; Nizamettin Aydın, a.g.e., s. 48.

⁶⁹ Tacettin Çalık, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24. Cilt, Sayı: 1, Konya, 2016, s. 77; Hande Sevindik, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Koruma Sistemleri”, *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 3, Yıl 84, İzmir, 2019, s.s. 560-566; Münci Kapanı, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1991, s. 25; Savcı, a.g.e., s. 160; Genç, a.g.e., s.s. 14-15; Konan, a.g.m., s. 257.

⁷⁰ Yavuz Atar, “Anayasa Yapımında İnsan Haklarının Düzenlenmesi ve Sınırlandırılmasıyla İlgili Tercihler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 21, Ankara, 1998, s. 617; Nizamettin Aydın, a.g.e., s. 47.

⁷¹ Mithat Sancar, “İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası”, *Amme İdaresi Dergisi*, 25. Cilt, Sayı 2, Ankara, 1992, s. 3; Nizamettin Aydın, a.g.e., s. 47.

⁷² Ender Ethem Atay, a.g.e., s.s. 424-425.

4. Osmanlı Devleti'nde Kişi Hak ve Hürriyetleri

Osmanlı Devleti'nin hukuki açıdan tarihsel seyri üç bölüm altında incelenmektedir.⁷³ Birinci dönem "Klasik Dönem" olarak adlandırılan Tanzimat Fermanı öncesine ait dönemdir. İkinci dönem Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayıp Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar geçen süre "Tanzimat Dönemi" 'dir. Aynı zamanda modernleşme sürecinin de başlangıcı olarak kabul edilen dönemdir. Burada dikkat edilmesi gereken husus Tanzimat Dönemi ile Tanzimat Fermanı kavramlarının birbiriyle karıştırılmamasıdır. Tanzimat Dönemiyle, Tanzimat Fermanı'ndan Kanun-i Esasi ilan edilinceye kadar gerçekleştirilen idari, mali, ekonomik, hukuki ve diğer alanlarda yapılan tüm yeni uygulamaların tamamını içeren dönem anlatılmaya çalışılmaktadır.⁷⁴ Nihayetinde üçüncü dönem Kanun-i Esasi'nin ilanından Osmanlı Devleti ilga edilinceye kadar geçen süredir. Bu dönem ise "Anayasal Dönem" olarak adlandırılmaktadır. Kanaatimizce bu süreci üçe değil ikiye ayırmak gerekmektedir. Devletin kuruluşundan Tanzimat Dönemine kadar geçen süre klasik dönem, Tanzimat Fermanı sonrası ise modernleşme dönemi olarak ikiye ayrılmalıdır. Modernleşme dönemi de ikiye ayrılarak Tanzimat Fermanı'ndan Kanun-i Esasi arasındaki dönemi Tanzimat dönemi, Kanun-i Esasi'den sonraki dönemi Anayasal dönem olarak nitelendirmeliyiz.

4.1. Tanzimat Dönemi Öncesi

Osmanlı Devleti'nin, klasik döneminin hukuki esasları tamamıyla İslam Hukuku kaidelerine bağlıdır.⁷⁵ İslam Hukukunda, insan haklarıyla ilgili düzenlemeleri incelediğimizde insan haklarının kaynağının doğuştan gelmeyip bizzat yaratıcı tarafından insanlara verilmiş ayrıcalıklar olduğunu görmekteyiz.⁷⁶ Bu sayede insan haklarının kutsal olduğu, ihlal edilmesi durumunda bu ihlalin toplum tarafından tespit edilmemesi durumunda yaratıcının yaptırımına maruz kalacağına atıfta bulunulmuştur. Batı hukuk sistemi içerisinde insan hakları kişilere tanınmış yetkiler olarak ifade edilmişken İslam Hukukunda kişilere

⁷³ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Ankara Barosu Dergisi*, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2001, s. 61.

⁷⁴ Tanör, *Osmanlı...*, s. 75.

⁷⁵ Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", *150. Yılında Tanzimat*, Derleyen Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, TTK Yayınları, Dizi VII, Sayı 142, Ankara, 1992, s. 11; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, On Dokuzuncu Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019, s. 8.

⁷⁶ Lütem, a.g.m., s.s. 72-73

insan haklarının bahşedilmesi, hakların toplum yararına kullanılmasını ve bu sayede de toplumsal huzurun sağlanmasını ifade eder.⁷⁷ Böylece insan haklarının kullanımının toplumsal yaşam kuralları sınırı içinde olacağı vurgulanmıştır. Bahşedilen bu hakların toplum lehine değil de kişi lehine sınırsız bir şekilde kullanılmaya kalkılması durumunda toplumsal düzen mekanizmasının bozulacağı aşikârdır. Bu nedenle İslam Hukukunda insan haklarından ziyade toplumun ve kişilerin güvenliğini sağlamaya yönelik olan eşitlik hakkı, suçlunun veya suçluların cezalandırılması, adalet isteme, namus ve şeref gibi hakların korunması ön plandadır. İslam Hukukunda toplumsal huzurun ve güvenliğinin sağlanması, insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini teminat altına almak için sert cezalandırma tedbirleri kullanılmıştır.⁷⁸ Fakat şüpheden sanık yararlanır ilkesi daima ön planda tutulmuş, suçun niteliği ne olursa olsun sanık ya da sanıkların suç fiilini işlediğine dair en ufak bir şüphe bulunması durumunda sanık menfaati toplum menfaatinden üstün tutulmuştur.

İslam Hukukunun ilkeleri yanında Türkler, önceden kurmuş oldukları devletlerden edindikleri tecrübeleri sayesinde İslam Hukukunun düzenleme yapmadığı alanlarda örfi hukuk sistemini devreye sokmuşlardır. Örfi hukuk, padişahların yapmış oldukları kanuni düzenlemelerdir.⁷⁹ Burada gözden kaçırılmaması gereken konu örfi hukuk (padişah buyruğu, ferman, kanunname) ile örf ve adet kurallarının birbirine karıştırılmamasıdır. Örfi hukuk, padişahlar tarafından yine İslam Hukuk kuralları dairesinde hakkında hüküm olmayan konularla ilgili olarak yapılan düzenlemeleri ifade etmektedir.⁸⁰ İslam Hukuk sistemini bir daire olarak tasavvur ettiğimizde örfi hukuk kuralları bu dairenin

⁷⁷ Kapani, İnsan..., s.s. 121-123.

⁷⁸ Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 317, 326; Konan, a.g.m., s. 259; Kapani, Kamu..., s.s. 86-87.

⁷⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 66; Hasan Ellek, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. Cilt, Sayı 6, Gümüşhane, 2014, s. 138; Güriz, a.g.e., s. 8; Colin İmber, *Şeriatın Kanununa, Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*, Çeviren Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 49; Ömer Anayurt, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kaynakları*, On Birinci Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 78.

⁸⁰ Anayurt, a.g.e., s. 78.

içinde yer alır. Bu açıdan bakıldığında padişahların yasama yetkilerini kullanarak yaptığı düzenlemeler örfi hukuk kapsamındadır.⁸¹

Türk tarihinde örfi hukuka dair yazılı olarak elimize ulaşan hükümlere “Orhun Abidelerinde” rastlamaktayız. Abide de hakanın devlet yönetme yetkisini Tanrıdan aldığını, ancak yönetiminde adaletli davranmazsa hakanın bu yetkiyi kaybedeceği, adaletle hükmetmenin ön koşulunun törelere uymak olduğu belirtilmiştir. Kimi tarihçilere göre Türk devletlerinin yazılı ilk anayasasını bu töre oluşturmuştur.⁸² Kaynağı örfi hukuk sistemine dayanan bu yasalar Orta Asya Türk toplumlarınca uygulanmış, bunun yanında Çin, Cengiz ve İlhanlı yasalarının getirdiği yeniliklerle desteklenmiştir.⁸³ Anlaşılacağı üzere İslam inancına geçmeden çok daha öncesinden devlet teşkilatı tecrübesine sahip olan Türkler, geçmiş devlet tecrübelerinden gelen birikimlerini İslam inancına geçtikten sonra kurdukları devletlerde kullanarak devlet yapısında öngördükleri düzenlemeleri yapmışlardır, bunun yanında tebaa ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek, bu ilişkilerden doğan hukuki sorunları çözmüşlerdir.⁸⁴

9. Yüzyılda İslam uleması şeriat kurallarının en üst mertebeye ulaştığı iddiasıyla “içtihat kapısının” kapandığını iddia etmişlerdir.⁸⁵ Buna karşılık Osmanlı padişahları, hanefi mezhebinin hukuki esasları çerçevesinde⁸⁶ yasama yetkilerini kullanarak örfi yasalar yoluyla devlet meselelerini çözümlemişlerdir.⁸⁷ Osmanlı’da, örfi hukukla ilgili olarak yapılan ilk düzenleme Fatih Sultan Mehmet döneminde hazırlanmıştır.⁸⁸ Bu gelenek Fatih Sultan Mehmet’ten sonra

⁸¹ Cin, Tanzimat Döneminde..., s. 11.

⁸² Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 300.

⁸³ Yunus Koç ve Murat Tuğluca, “Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 2006, s.9.

⁸⁴ Mehmet Canatar, “Yasa, Yasak, Yasakname Tabirleri”, *Adalet Kitabı*, (Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş), Kadim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

⁸⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar II*, 39. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 227.

⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. Basım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2014, s. 91.

⁸⁷ Arzu Oğuz, *Karşılaştırılmal Hukuk*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 99.

⁸⁸ Bilgi için Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, 1. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s.s. 307-631; Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Adalet Kitabı*, Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012, s.s. 110-124.

gelen padişahlar tarafından da devam ettirilmiştir.⁸⁹ II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim kanunnameleri ve 17. Yüzyılın sonuna kadar Kanuni Sultan Süleyman tarafından hazırlanan “Kanun-i Osmanlı” yürürlükte kalmıştır.⁹⁰ Padişah tarafından ilan edilen örfi hukuk esasları, sadece müslümanları değil tüm tebaayı da kapsayıcı niteliktedir.⁹¹ Kanunnameler sayesinde şeriat hükümleri hakkında kamusal anlamda yorum yapabilmeye imkânı sağlanmıştır. Tanzimat döneminde hazırlanan Mecelle'deki Örfi Hukuk Kaideleri: “36. maddesinde (*Âdet muhakkemdir; yani hükm-i şer'iyi isbat için örf ve âdet hakem kılınır; gerek âmm olsun, gerek hâs olsun.*), 38. maddesinde (*Âdeten mümteni olan şey hakikaten mümtenidir.*), 43 maddesinde (*Örfen maruf olan şey, şart kılınıp gibidir.*) kayıt altına alınmıştır.⁹²

İslam hukuk dairesi kapsamına dâhil olan temel haklara göz atacak olursak bunlar; hayat hakkı, eşitlik hakkı, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, kişi dokunulmazlığıdır.

A) Hayat Hakkı

İslam Hukuku açısından hayat hakkı, temel insan haklarının başında gelir. Ülke içerisinde fiili olarak bulunan herkes bu haktan yararlanır.⁹³ Savaş sırasında mukavemet göstermeyenlere, çocuklara, din adamlarına, işçilere ve kadınlara herhangi bir zarar verilmesi mümkün değildir. Ancak İslam Hukukuna göre savaş sonucunda elde edilen ganimetlerin beşte birinin bizzat Kur'an-ı Kerim ayetiyle devlete ait olduğu belirtilmiştir.⁹⁴ İslam ganimet hukuku hükümlerince savaşta ele geçirilen esirlerde bu ayet doğrultusunda ganimet hükmünde kabul edilirlerdi.⁹⁵ Bunlar üzerindeki tasarruf hakkı bizzat savaşın galibi devlet

⁸⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat Sonrası*, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15.

⁹⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri...*, 1. Cilt, s. 83; Ellek, *a.g.m.*, s.s. 126-136.

⁹¹ İnalçık, *Osmanlı Hukukuna...*, s.96.

⁹² Ekrem Buğra Ekinci, Ahmet Şimşirgil, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2013, s. 121-123.

⁹³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 196.

⁹⁴ Kur'an-ı Kerim, *Enfal Suresi*, 41. Ayet.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.s. 6-7.

otoritesine aitti.⁹⁶ Osmanlılar devşirme sistemine geçinceye kadar bu sistemi uygulamışlardır ve sistemi “pençik usulü” olarak adlandırmışlardır.⁹⁷ Günümüz açısından uygulanan bu sistemin insan haklarını ihlal eden bir sistem olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hayat hakkı, Osmanlı Devleti açısından kutsal sayılmakla birlikte örfi hukuk kaynaklı “Siyaseten Katl” bu anlamda yaşam hakkının ihlali kapsamında değerlendirmek gerekir. Siyaseten Katl, tazir cezası kapsamında padişahın emriyle bir kişinin öldürülmesi olduğu gibi, ayrıca tahtı ele geçiren yeni padişahın kendi tahtına ortak olma ihtimali olanların hayat haklarını elinden almasıdır.⁹⁸ Siyaseten katlin, İslam Hukuku açısından meşru olup olmadığı konusu hukuken ihtilafli konular içerisindedir.⁹⁹

Batılı tarihçiler tarafından iddia edilen Osmanlı Devletinin hayat hakkını ihlal ettiğine dair diğer bir uygulama ise “Devşirme Müessesesidir”.¹⁰⁰ Osmanlı Devleti’nin, 14. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan asker ihtiyacını gayrimüslim ailelerin erkek çocuklarını onların elinden yine onların rızası dışında zorla alarak kendi askeri gücüne dâhil etme uygulaması devşirme müessesesini ortaya çıkarmıştır.¹⁰¹ Kimilerince İslam Hukuku esaslarına aykırı olan bu sistem insan haklarının ihlal edilmesinin bir başka örneğidir.¹⁰² Ancak bu görüşün karşısında olanlarda bulunmaktadır. Başlangıç itibariyle hristiyan ailelerin böyle bir uygulamaya razı olmamaları makul bir davranıştır. Fakat ilerleyen zamanlarda devşirilen çocukların Osmanlı Devleti içerisinde elde ettikleri statükoları gören

⁹⁶ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44.

⁹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.s. 766-769; “Pençik”, *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, 10. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1972, s.s. 21-22.

⁹⁸ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Phoneix Yayınları, Ankara, 2007, s.s. 19-21; Bülent Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1990, s. 81; Mehmet Akif Aydın, *Türk...*, s. 137.

⁹⁹ Mumcu, *Osmanlı Devletinde...*, s.s. 24-26.

¹⁰⁰ Serdar Özdemir, *Osmanlı Devleti’nde Devşirme Sistemi*, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.s. 11, 57-58.

¹⁰¹ Abdullah Demir, “Osmanlı Devleti’nde Devşirme Sistemi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 1, 2017, s. 19-27; İnalçık, *Devlet-i Aliyye...*, s. 205.

¹⁰² Konan, a.g.m., s. 263; Mumcu, *Osmanlı Devletinde*, s.s. 52-55.

birçok aile çocuklarının devşirilmesi için bizzat Osmanlı Devletine müracaatları bulunmaktadır.¹⁰³

Hayat hakkının bir tamamlayıcısı olan “Kişi Dokunulmazlığı”, İslam Hukukunda üzerinde önemle durulan bir hak konumundadır.¹⁰⁴ Gerek devlet tarafından gerekse şahıs ya da şahıslar tarafından bir kişinin vücut bütünlüğüne zarar verilmesi kişi dokunulmazlığının ihlal edilmesine yol açar. Kaldı ki İslam Hukukunda kişiye işkence, eziyet, zulüm ve her türlü angarya yasaklanmıştır.¹⁰⁵ Osmanlı Devletinde, kişi dokunulmazlığına ilişkin haklar, “Kanunnameler” aracılığı ile korunmuştur.¹⁰⁶

B) Eşitlik Hakkı

Eşitlik hakkı gerek tanımı gerekse eşitliğin sağlanması açısından uygulanan yöntemlerle adaletin gerçekleşmesini sağlama açısından tarifi en güç insan haklarından birisidir. Kanun önünde eşit olmaktan kasıt herkesin kamu otoritesi karşısında aynı haklara sahip olmasıdır.¹⁰⁷ Bunun gerçekleşmesinin ana yolu ise kanunların “genel” niteliğe sahip olmasından geçmektedir. Gerçekten de İslam Hukuku, şer’i kanunların uygulanmasında kişileri cins, renk ve sınıf ayırımına tabi tutmaksızın gerekli yaptırımlar uygulamıştır.¹⁰⁸ İslam Hukukunda herkesin yaratıcı karşısında eşit olduğu, insanların arasındaki üstünlüğün ancak takvada üstünlük olduğu ve bunun ahirette ortaya çıkacağı ayet ve hadislerle sabittir.¹⁰⁹

İslam Hukuku içerisinde insanlar eşit kabul edilmekle birlikte kendilerine uygulanan hukuk kaideleri açısından müslümanlar ve gayrimüslimler olarak birbirlerinden ayrılırlardı. İslam Hukuku tarafından “Zimmi” olarak

¹⁰³ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.s. 254-257.

¹⁰⁴ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No 307, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.s. 5-6.

¹⁰⁵ Konan, a.g.m., s. 272

¹⁰⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.s. 76-78.

¹⁰⁷ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1999, s.s. 129-132; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 154.

¹⁰⁸ Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 36

¹⁰⁹ Abdülkadir Udeh, *Mukayeseli İslam Hukuk ve Beşeri Hukuk*, Rehber Yayınları, 1. Cilt, İstanbul, 1990, s. 33; Akyılmaz, a.g.m., s.s. 140-141; Lütem, a.g.m., 72

nitelendirilen gayrimüslimlerin hukuki statüleri Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi" olarak tanımlanmıştır.¹¹⁰ Millet Sistemi, gayrimüslimlerin, müslümanlarla olan ilişkilerini düzenlemesinin yanında ayrıca kendi içlerindeki farklı inanç topluluklarının da ilişkilerini düzenlemiştir.¹¹¹ Osmanlı Devleti kendi egemenliği altında bulunan her zimmi gruba bağılı oldukları hukuk sistemi kapsamında hukuki meselelerini çözme imkânı tanınmıştır. Bu sistem sayesinde adaletin işleyişı açısından toplum içerisinde bir iş bölümü oluşmuştur. Merkez yargı örgütünde bürokrasinin artmasının önü kesilmiştir. Osmanlı Devleti'nin buradaki asıl amacı devletin himaye ettiği tebaa arasındaki denge ayarını sağlamak ve hukuk kurallarının "mülkîlik vasfını" korumaktır.¹¹²

Zimmilerin can, mal, ırz, namus güvenlikleri, din ve ibadet özgürlükleri, konut dokunulmazlıkları, eğitim hakları millet sistemi içerisinde garanti altına alınmıştır. Konut dokunulmazlığı hakkına riayet edilmesine rağmen zimmilerin yasaklanan bölgelere yerleşmesi, inşa ettikleri yapıların yükseklikleri ve dış cephelerinin renkleri müslümanların yapılarıyla aynı olamayacağı çeşitli fermanlarla düzenlenmiştir.¹¹³ Kılık-kıyafet açısından da gerek müslümanlar gerekse gayrimüslimler, hangi milletten olduklarının rahatça anlaşılabilmesi için bir takım kriterlere uymak zorunda kalmışlardır.¹¹⁴ Müslüman bir kadının, gayrimüslim bir erkekle evlenmesi yasaktır.¹¹⁵ Müslüman erkek açısından ise böyle bir sınırlama yoktur. İslami bir devlet içerisinde gayrimüslimlerin kamu hizmetlerinde görev alması mümkün değildi.¹¹⁶ Bu sebeple vergi hukuku açısından yine farklı hukuklara tabi oldukları gibi özellikle askere alınmamaları

¹¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989, s. 9 ve devamı; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 19; Mumcu, İnsan Hakları..., s. 154.

¹¹¹ Konan, a.g.m., s. 264.

¹¹² Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi*, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 395.

¹¹³ Gülnihal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1993, s.s. 50-51; Bozkurt, *Gayrimüslim...*, s.s. 18-20; Mehmet Akif Aydın, a.g.e., s. 160-163.

¹¹⁴ Cemal Kafadar, *Osmanlı'da Din- Devlet İlişkisi, Osmanlı'da Din- Devlet İlişkileri*, Hazırlayan Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999, s. 127; Bozkurt, *Türk...*, s.s. 50-51; Konan, a.g.m., s. 265.

¹¹⁵ Halil İbrahim Bozaslan, "Osmanlı'da Ceza Adaletinin Dönüşümü: Hukuki Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat Fermanı", *T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ceza Adaleti Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2020, s. 34.

¹¹⁶ Rıdvan Değirmenci, "Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal'in Hukuk Anlayışı", *T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2015, s. 22.

sebebiyle yalnızca kendileri adına düzenlenmiş olan bir vergiye (cizye vergisi) daha katlanmak zorundaydılar.¹¹⁷

C) Mülkiyet Hakkı

İslam Hukuk sistemi her türlü mülkiyet hakkını sıkı bir koruma altına almış, buna aykırı fiillerde bulunanlara ağır yaptırımlar getirmiştir.¹¹⁸ Bu husus Osmanlı Devleti'nde de sıkı bir şekilde gözetilmiştir. Hırsızlık, gasp ve eşkıyalık İslam Hukuk sisteminin öngördüğü esaslar çerçevesinde en ağır şekilde cezalandırılmıştır.¹¹⁹ Bunun yanında başka medeniyetlerde ve ülkelerde de uygulandığı üzere "Müsadere" uygulaması İslam Hukuk sisteminde de uygulanmıştır. Müsadere, genel tanımı itibarıyla işlendiği kesinleşmiş bir suçun cezası olarak suçu işleyen malvarlığının tamamı veya bir kısmı üzerindeki mülkiyet hakkına son verilerek, hakkın kamusal nitelikli bir kuruma geçmesidir.¹²⁰ Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed zamanında yasal olmayan yollardan kazanç elde eden kişilerin bu fiilleri tespit edildiğinde, elde ettikleri haksız kazançları müsadere yoluyla ellerinden alınmıştır.¹²¹ Bu örnekle Kur'an-ı Kerim'de müsadere uygulamasına ait bir ifade yer olmadığını, uygulamanın esasının sünnete dayandığını belirtmek durumundayız. Peygamber Efendimizin ölümünden sonra da İslam Devletlerinde müsadere uygulamasına devam edilmiştir.¹²² Ancak müsadere uygulaması meşruluğu İslam hukukçuları arasında ihtilafli bir konudur. Özellikle müsadere sebebi bu ihtilafların daha fazla artmasına yol açmıştır.¹²³

¹¹⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 61.

¹¹⁸ Mahmud Esad Seydişehrî, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1331, s. 263.

¹¹⁹ Haydar Baş, *İnsan Hakları Açısından Veda Hutbesi ve Evrensel Beyanname*, İcmal Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.s. 76-77.

¹²⁰ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıfı Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12. Cilt, Ankara, 2008, s. 391.

¹²¹ Cengiz Kallek, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s. 92.

¹²² Mahmud Esad Kalıpçı, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.s. 46-63, 72-78.

¹²³ Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1947, s.s. 50-51, 60, 65, 68; Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çeviren: Selahattin Eroğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983, s.s. 636, 645, 646.

Osmanlı ülkesinde müsadere uygulaması suç sebebiyle suç işleyenin mallarına el koyulması, devlet tarafından yasaklanmış bir nesnenin ele geçirilmesi durumunda yasak nesneye el konulması, bir kişinin malına haksız bir şekilde zor kullanmak suretiyle el konulması ve devlet görevlilerinin vefatlarının ardından mal varlıklarına el koyulması şeklinde gerçekleşmiştir.¹²⁴ Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar sadece zimmete para geçirilmesi durumunda uygulanan bu yaptırım, Fatih Sultan Mehmet devrinde kul sistemine geçilmesiyle birlikte tüm yönetici sınıfına uygulanan bir ceza haline dönüşmüştür.¹²⁵ Müsadere sisteminin uygulamaya konması ile birlikte süreç içerisinde yönetici sınıfından herhangi bir kimse suç işlememiş olsa dahi hayatını kaybettiğinde malları müsadere edilmekteydi.¹²⁶ Bu sayede sermaye sahibi sınıf oluşumunun önüne geçilerek merkezi otoritenin karşısında bir güç oluşumunun önüne geçilmesi amaçlanmıştır.¹²⁷ Müsadere, padişah tarafından bir yönetici aleyhine uygulamaya konulmasına karar verildiği takdirde bu hususta herhangi bir mahkeme kararına ihtiyaç duyulmamış, mutlak monarkın bu konuda ki keyfiyeti yeterli görülmüştür.¹²⁸ Osmanlı Devleti'nde de diğer İslam devletleri gibi mülkiyet hakkının "Müsadere" uygulaması yolu ile ihlal edildiğini görmekteyiz.

İlk zamanlarda sadece devşirme kökenli devlet adamlarına uygulanan müsadere yöntemi Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren genişletilerek ulema haricinde tüm yönetici sınıfı kapsar hale gelmiştir. Özellikle 17. Yüzyılda devletin kendisini içerisinde bulduğu durum, müsadere uygulamasının artışında önemli bir rol teşkil etmiştir.¹²⁹ Reaya açısından bakıldığında müsadere uygulamasına nadir olarak rastlamaktayız.¹³⁰ Aynı şekilde haksız yolla kazanç elde etmemiş olmak şartı ile Ulema sınıfı da müsadere uygulamasının kapsamı dışında tutulmuştur.¹³¹ Vaka-i Hayriye'nin ardından II. Mahmud ilan ettiği bir fermanla yönetici sınıfından ölenlerin mallarının müsadere edilmeyeceği kayıt altına

¹²⁴ Kalıpçı, a.g.t., s. 12.

¹²⁵ Konan, a.g.m., s. 267.

¹²⁶ Akyılmaz, Osmanlı Devletinde..., s. 392 ve devamı.

¹²⁷ Kalıpçı, a.g.t., s. 116.

¹²⁸ Konan, a.g.m., s. 267.

¹²⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 1. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985, s. 296; Mübahat Küttükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör: E. İhsanoğlu, 2. Cilt, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999, s.s. 513-649.

¹³⁰ Konan, a.g.m., s. 267.

¹³¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Yargıda Rüşvet)*, 3. Basım, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 232.

alınmıştır.¹³² Herhangi bir suç işlemiş bir yöneticinin vefatı halinde mirasçılarının, mirasçılık haklarından faydalanma imkânı yoktu. Yine II. Mahmud tarafından çıkarılan 1838 Tarihli Memurine Mahsus Ceza Kanunu¹³³ ile müsadere müessesesinde padişahın keyfiyeti ortadan kaldırılmış, yaptırımın ancak bir mahkeme kararına bağlı olması şartı getirilmiştir.¹³⁴ Müsadere uygulamasının ortadan kaldırılması için Tanzimat Fermanı'nın ilanının beklenmesi gerekecektir.¹³⁵

D) Din ve Vicdan Hürriyeti

Osmanlı Devleti, İslam Hukuku esaslarına bağlı olduğu için bir din devletiydi. Ayrıca İslam Hukukunda insanların İslam dinine geçmeleri konusunda herhangi bir zorlama olamayacağı hükmü sebebiyle Osmanlı tebaası dinlerinin gereğini serbest bir biçimde yaşama haklarına sahiptiler.¹³⁶ Bu açıdan bakıldığında gayrimüslimler için İslam tamamen bir hoşgörü dini olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁷ Ancak İslam dininde müslümanların yerine getirmekle yükümlü olduğu birçok husus bu hoşgörü anlayışının müslümanlara, gayrimüslimler gibi uygulanmasına imkân vermesi mümkün değildi. İslam hükümlerini ihlal eden müslümanlar yaptırımlara katlanmak durumundaydılar.

Müslümanlar açısından dini ibadetlerde sınırsız bir özgürlük hâkimdi. Fakat her nimetin bir külfeti olduğu gibi müslümanların da İslam dininden ayrılmalara imkân yoktu. İslam dininden kendi hür iradesi ile çıktığını sözleriyle, fiilleriyle alenen açıklayan bir kişi temyiz gücüne sahip olduğu takdirde had cezası suçları arasında sayılan İrtidat suçunu işlemiş olurdu.¹³⁸ Gayrimüslimler, din ve vicdan hürriyetlerinde özgür olmakla birlikte dini liderlerinin bir takım yetkilere sahip

¹³² Mumcu, *Siyaseten Katl...*, s. 212.

¹³³ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.s. 295-301; Tanör, a.g.e., s.s. 68-69; Mumcu, *Osmanlı Hukukunda...*, s. 33; Mumcu, *Siyaseten Katl...*, s.s. 173-174.

¹³⁴ Konan, a.g.m., s. 268.

¹³⁵ Kalıpçı, a.g.t., s. 121.

¹³⁶ Ansay, a.g.e., s.s. 72-73; Fendoğlu, a.g.e., s. 259; Mehmet Akif Aydın, a.g.e., s.s. 148-150.

¹³⁷ Belkis Konan, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008, s.s. 167-168.

¹³⁸ Konan, a.g.m., s. 269.

olmaları sebebiyle bu liderlerin seğimi Osmanlı Devleti tarafından ya resen ya da onama suretiyle geręekleşmiştir.¹³⁹

4.1.1. Tanzimat Fermanı Öncesi Mutlak Monark 'ın Yetkilerini Sınırlayan Bir Düzenleme; Sened-i İttifak

Modernleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz Tanzimat Fermanı öncesinde düzenlenmiş olan ve Osmanlı Devleti'nde mutlak monarkın yetkilerini İslam Hukuku esasları haricinde ilk defa sınırlayan ve içerdiği bir takım insan hakları sebebiyle konumuz açısından önemi büyük olan Sened-i İttifak'ı incelemeden Tanzimat Dönemine geçmemizin imkânsız olduğunu vurgulamak zorundayız. Hukuk tarihçileri kamu hukuku anlamında Sened-i İttifak'ı, hukuk devletine yönelik olarak atılan ilk adım olarak görmüşlerdir.¹⁴⁰

Sened-i İttifak, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa başkanlığında devlet erkânı ile devletin merkezi otoritesinin zayıflaması ile buldukları bölgelerde güçlenen ayanların 29 Eylül 1808'de bir araya gelerek "Meşveret-i Amme" adı verilen toplantıda alınan kararlar sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁴¹ Alınan kararlar neticesinde ayanların devlete bağılıklarının yeniden güçlendirilerek Osmanlı Devleti sınırları içerisinde devletin kanunlarının geçerli olacağı ve imtiyaz gözetilmeksizin herkese uygulanacağı karara bağlanarak, vergilerin ve askerlerin sadece devlet namına toplanacağına, buna karşılık ise ayanların haklarına hâle getirmeyeceğine dair yapılmış yedi hüküm¹⁴² ve bir ekten oluşmuş belgedir.¹⁴³ Âyanlar, Sened-i İttifak sayesinde siyaseten devlet tarafından resmen tanınmış oluyorlardı.¹⁴⁴ Tarihsel süreç II. Mahmud'un, devlet içerisinde adeta bir otorite haline gelmiş ayanlara karşı merkezi otoriteyi güçlendirmek maksadı ile ihtiyaç duyduğu zamanı kazanmak için geçici olarak yapmış olduğu bir mutabakat olduğunu göstermiştir.¹⁴⁵

İnsan Hakları açısından Senet-i İttifak'ı ele alacak olursak;

¹³⁹ Cevdet Küçük, *Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat, İletişim Yayınları*, İstanbul, 1985, s. 1010.

¹⁴⁰ Okandan, a.g.e., s. 58.

¹⁴¹ Tanör, *Osmanlı...*, s. 35.

¹⁴² Konan, *İnsan...*, s. 274.

¹⁴³ Akgündüz-Öztürk, a.g.e., s. 236.

¹⁴⁴ Zehra Arslan, "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 8, 2013, s. 79.

¹⁴⁵ Değirmenci, a.g.t., s. 27.

- a) “Üçüncü madde ve yedinci madde de toplanacak vergilerle ilgili düzenleme yapılmıştır. Yedinci madde de vergilerin adaletli ve külfete yol açmamasına, haksız vergi alınmamasına vurgu yapılmıştır.
- b) Beşinci madde ile zulüm yasağı getirilmiş ve işkence yasaklanmıştır. Haksız olarak yapılacak her türlü saldırı engellenecektir. Soruşturma yapılmaksızın ceza verilemeyecektir.
- c) Altıncı madde ile asker ocaklarının ayaklanması durumunda isyanı çıkaran kişiler yapılacak soruşturma sonrasında suçlu bulundukları takdirde idam edilebileceklerdi.”¹⁴⁶

Sened-i İttifak hukuki açıdan ne bir kanun, ne bir ferman, ne de bir anayasadır. Sened, Osmanlı Devletinin gücünü yitiren merkezi otoritesinin yeniden eski gücüne kavuşturulmasını amaçlayan şer’i nitelikli bir vesikadır.¹⁴⁷ Sened, bir haklar bildirgesi olmadığı gibi herhangi bir insan hak ve hürriyetini teminat altına alma amacını taşımaz. Fakat vesikada taşra temsilcilerine merkezi idarenin faaliyetlerini denetleme hakkının verilmesi ve reaya üzerindeki tasarruflara karşı çıkma imkânının tanınması, monarkın yetkilerinin sınırlanmasına sebep olmuştur.¹⁴⁸ Bu sayede padişah, ayanları adeta iktidarına ortak etmiştir.¹⁴⁹ Sened-i İttifak, iktidarın meşruiyetini dayandırdığı ilahi kaynağın ve padişah otoritesinin artık yeterli olmadığını, iktidarın beşeri kaynakların desteğine de ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁰ Sened, Osmanlı ülkesinde padişahın mutlak yetkilerinin sınırlandırılması fikrinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Gerek dünya tarihi açısından gerekse Osmanlı Devleti’nin iç hukuk sistemi açısından çığır açacak bir niteliğe sahip olmayan vesikanın tamamen yok sayılması mümkün değildir. Sened-i İttifakın, Osmanlı Devletini anayasal bir sürece götüren basamaklardan birisi olduğu kabul edilmektedir.

¹⁴⁶ Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, s.s. 15-16.

¹⁴⁷ Rifat Önsoy, “Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri”, *Hüef Dergisi*, 4. Cilt, Ankara, 1986, s. 27.

¹⁴⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 138.

¹⁴⁹ Tarkan Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Batılılaşma Hareketleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 26.

¹⁵⁰ Siddık Sami Onar, *İdare Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944, s. 41.

4.2. Tanzimat Dönemindeki Yasal Metinlerde Temel Hak ve Hürriyetler

Osmanlı Devleti'ni, Tanzimat Fermanı'nın ilanına götüren nedenler iç ve dış kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçten kaynaklanan nedenler; Osmanlı Devleti'nin, merkezi otoritesinde meydana gelen zafiyetler, merkezden çok uzakta kalan bölgelerin yönetim sorunları (Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanının sonuçları vd.), sanayii devriminin gerçekleştirilememesi, ekonomik açıdan devletin birçok sisteminin bozulması, orduya kaynak aktarılamaması, bütçenin idare edilemez hale gelmesi ve yapılmak istenilen ıslahat çalışmalarının sonuçsuz kalmasıdır.¹⁵¹ Son olarak da Osmanlı Devleti'nin uluslararası konjonktürde Batı dünyasında güçlü bir statüko ve güven tesis etme arzusudur.¹⁵² Dışarıdan kaynaklanan nedenler; Batının güçlü devletleri tıp, bilim, teknoloji, eğitim ve askeriye alanlarında Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük kurması,¹⁵³ Fransız İhtilali'nin sonuçlarının Osmanlı Devleti'ne yansması,¹⁵⁴ Batılı devletlerle gelişen ilişkiler,¹⁵⁵ Düvel-i Muazzamanın, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan azınlıkların hamiliğine soyunması,¹⁵⁶ Batılı devletlerin kendi hukuk sistemini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalışmasıdır.¹⁵⁷

4.2.1. Tanzimat Fermanı

30 Haziran 1839 tarihinde II. Mahmud'un vefatı üzerine tahta henüz 16 yaşında olan oğlu Abdülmecit geçmiştir.¹⁵⁸ Padişah, dış siyasette babasının yolunu tercih ederek Batılı devletlerin istekleri ve Osmanlı Devleti'nin iç dinamikleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan konularda bir adaletname yapılmasına karar

¹⁵¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008, s. 57; Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, tüm makale.

¹⁵² Okandan, a.g.e., s.s. 86-87.

¹⁵³ Mustafa Karabulut, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 94. Cilt, Sayı 187, Ankara, 2010, s.s. 125-138.

¹⁵⁴ Muzaffer Turan, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumunda Çağdaşlaşma Hareketleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 145.

¹⁵⁵ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI-XVII Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988, Tüm Kitap; Mehmet Akif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 66; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1988, s. 291.

¹⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 200; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 544; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 419.

¹⁵⁷ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Devletinde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 266.

¹⁵⁸ Başgil, a.g.e., s. 81.

vererek aralarında Mustafa Reşit Paşa'nın da bulunduğu bir komisyonu görevlendirmiştir. Tanzimat Fermanı olarak anılan adaletname, Bâb-ı Âlî'nin onayı ve padişahın¹⁵⁹ izni ile 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda, Mustafa Reşit Paşa tarafından halkın, dini cemaat temsilcilerinin ve yabancı diplomatların önünde ilan edilmiştir.¹⁶⁰

Fermanlar, padişahların tek taraflı buyruklarından ibaret metinlerdir. Bu metinler doğrudan doğruya devletin işleyişi için hazırlanmış olabileceği gibi kimi zaman da devletin kendi tebaasına haklar sunan ya da monarkın sahip olduğu yetkileri yine monarkın kendi isteği ile yetkilerini sınırlayan fermanlarda olabilirler. Avrupa'da bunlara "*charte*" (şart) adı verilir. Tanzimat Fermanı da adeta Magna Charta gibi bir şartnameden ibaret metindir.¹⁶¹ Magna Charta ile Tanzimat Fermanı'nı karşılaştıracak olursak; Magna Charta'da soylular lehine, Tanzimat Fermanı'nda ise tebaa lehine yetki sınırlaması bulunmaktadır. Sonuç olarak şunu söylememiz mümkündür ki gerek Tanzimat Fermanı gerekse de Magna Charta ilan edenlerin, sahip olduğu yetkilerinin bazılarında feragat ederek kendi kendilerinin yetkilerini bir şekilde sınırlandırmışlardır.

Tanzimat Fermanı'nı daha önceki fermanlardan ayıran en önemli husus temel hak ve hürriyetlere yer vermesi ve padişahın kendi rızası ile yetkilerini sınırlaması, hatta bu konuda kendisini yeminle bağlamasıdır.¹⁶² Ferman, tebaa arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese eşit olarak uygulanmak kaydıyla can, mal, namus ve kişi güvenliğini teminat altına almıştır.¹⁶³ Aslında ayrı ayrı maddelerde ifade edilmesi gereken haklar aynı maddede zikredilmiş ve kişinin doğuştan gelen haklarını devlet ve millete hizmet etme amacıyla kullanması gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁴ Yargısız suç ve ceza olamayacağının vurgulandığı

¹⁵⁹ Abadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda..., s. 3.

¹⁶⁰ Mehmet Akman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I, I. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 3, İstanbul, 2007, s. 71; Abadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda, s. 3; Erdoğan, *Türkiye'de...*, s. 28.

¹⁶¹ Eren, a.g.e., s.s. 37-38.

¹⁶² Düstur, I. Tertip, I. Cilt, s. 2.

¹⁶³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 8. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, 2000, s. 107; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Basım, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018, s.s. 331-333.

¹⁶⁴ Gökçen Alpkaya, "Osmanlı Hukuk Reformu ve Kişi Özgürlükleri", *İnsan Hakları Yıllığı*, 12. Cilt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 168.

ferman sayesinde siyaseten katl ve müsadere yöntemine son verilmiştir. Fermanla adeta artık yargısız infaz olamayacağına vurgu yapılmak istenmiştir. Padişah, fermanla birlikte devlet adamlarını azletme yetkisi haricindeki yetkilerinden kendi isteği ile vazgeçmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin siyasi rejiminin deęişmesine¹⁶⁵ yol açılmış, bu tarihten sonra devleti yönetme yetkisi kendilerini kimseye karşı sorumlu görmeyen bürokratların eline geçmiş ve ortaya "bürokrat vesayeti" çıkmıştır.¹⁶⁶

Ferman içerdiği hakların uygulanabilmesi için gerekli olan düzenlemelerin derhal yapılacağını belirtmiş ve bu doğrultuda 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi çıkartılmıştır.¹⁶⁷ Kanunnamede bulunan "dağdaki çoban ile vezirin birbirine eşit olduğu" maddesi ile düzenlemenin herkes için eşit anlamda ve yaptırımlarında da hiç kimseye bir iltimas olamayacağına dair atıfta bulunularak tüm tebaa için bir "ceza güvencesi" sağlanmıştır.¹⁶⁸

Tanzimat Fermanı'nda ilginç bir kısım vardır. Devletimizin gelişmesi için yapılması gerekenlerin ele alındığı bölümde dünyada candan, ırzdan, maldan daha aziz bir şey olmadığından bir kişi onları tehlikede gördüğünde yaradılışında hain olmasa bile hainliğe meyleder denmektedir. Bu kişi II. Mahmud'un donanma komutanı Ahmet Fevzi Paşa'dır. II. Mahmud'un cenaze töreni için Köprülü Kütüphanesinde devlet ricali hazırda beklerken Serasker Hüsrev Paşa, Mehmet Rauf Paşa'nın üzerine yürüyerek mührü zorla alır ve kendisini sadrazam tayin eder.¹⁶⁹ Bu olay Osmanlı Devleti'nde yapılmış tek kişilik bir darbedir. 1 Temmuz da tahta çıkan Abdülmecid'de 8 Temmuzda Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığını onaylar. Bu sırada donanmanın başında bulunan Ahmet Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa ile kavgalı olduklarından dolayı canının tehlike altında olduğunu düşünerek donanmayla birlikte Mısır'a kaçar.¹⁷⁰

¹⁶⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 401.

¹⁶⁶ Mehmet Cangir, "Merkeziyetçilik Âdemi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara, 2011, s. 44.

¹⁶⁷ Esad Arsebük, "Türkiye'de Medeni Hukukun İnkişaf Sahası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1943, s. 9.

¹⁶⁸ Nevin Ünal Özkorkut, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008, s. 231.

¹⁶⁹ Yayın Kurulu, Hüsrev Mehmet Paşa (Koca), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yapı ve Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1999, s. 598.

¹⁷⁰ Tayyar Zade Ata Bey, *Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun*, Derleyen Mehmet Arslan, 2. Cilt, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s.s. 118-127.

Ferman artık bu gibi durumlardan devletin zarar gördüğünü bu sebeple siyaseten katil yapılmaması gerektiğini vurgulamış oluyordu. Yani şartlar devlet görevlilerini ve tebaayı devlet aleyhine davranışa itmemeiydi.

Fermanla, "Mahalli İdare" düzenlemeleri yapılmıştır. 1840 Tarihinden itibaren Mahalli Meclisler oluşmuştur.¹⁷¹ Mahalli Meclislerin hepsi Meclis-i Vâlâ'ya tabidirler. Meclis yapısına bakıldığında devlet tarafından atanmış yetkililer bulunmakla birlikte yine mecliste görev alma yetkisine halkın seçimiyle kavuşmuş dört üye olacaktır. Seçim yoluyla meclise katılacak olan bu dört kişinin yarısı müslümanlardan diğer yarısı mahallin gayrimüslim tebaadan seçilmiştir.¹⁷² Böylece Osmanlı Devleti'nde ahalî ilk kez 1840 yılında "seçim müessesesi" ile tanışmış oluyordu.¹⁷³

Ferman, askerlik ile ilgili düzenleme yapmış, askerlik süresi ve suistimallerin önleneyeği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında askere alımlarda düzensizlikler hat safhaya ulaşmıştı. Fermanla bir memleketin ahalisinin dini inancı fark etmeksizin askere gitmesi gerekli olduğuna vurgu yapılmaktaydı. Oysa o zamana kadar Osmanlıda böyle bir uygulama yoktu. Fermanla bu maddeye ilk tepki gayrimüslimlerden geliyor ve zorda kalırlarsa iltica etmeyi düşündüklerini açıkça ifade ediyorlardı.¹⁷⁵

Tanzimat Fermanı'na kadar askere alınma usulü ile ilgili bir düzenleme yapılmamıştı bu nedenle maruz kalınan haksızlıkların Osmanlı Devleti'nde farkındaydı. Ovadan bulunan ahalî arasından askere alım yapmak çok kolaydı. Fakat dağlık bölgelerin ahalisinden asker ihtiyacını karşılamak çok zordu. Bu nedenle devlet, askeri en kolay nereden istihdam ederse daha çok askere o bölgeden adam alınıyordu. Bu da o bölgedeki faaliyetlere ve devlet içerisindeki sisteme zarar veriyordu. Ayrıca askere alınan kişilerin ne zaman askerden

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2020, Tüm Kitap.

¹⁷² İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1997, s. 40.

¹⁷³ Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27. Cilt, Sayı 79, Ankara, 1984, s. 3.

¹⁷⁴ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 47.

¹⁷⁵ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2000, s.s. 39-46.

döneceğine dair herhangi bir düzenleme yoktu. Bu sistemin sonsuza dek sürdürülemeyeceği aşikârdı. Askerlik konusunda kapsamlı bir reform gerçekleşmezse başarının gelmeyeceği devlet ricali tarafından da tespit edilmişti. Fermanda her ne kadar tam anlamıyla uygulanmamış olsa da askerlik süresi beş yıla sınırlandırılmıştır. Askere alımlarda her bölgedeki nüfus yoğunluğunun gözetileceği belirtilmiş ve geçmişten gelen sorunların çözümleneceğine vurgu yapılmıştır.¹⁷⁶

1843 yılında Hassa Müşiri Rıza Paşa, yukarıda belirtilen reformları gerçekleştirmek üzere görevlendirildi. Yapılan düzenlemeler neticesinde 6 Eylül 1843 yılında askere alınacak kişilerin kura ile belirlenmesi ve Mart 1844 tarihinden başlamak üzere fiili askerliğin beş, redifliğin yedi yıla sınırlandırılması ve fiilen görevli askerlerin en az %20'sinin her yıl yeni askerlerle değiştirilmesi karar altına alındı. Ordu sistemine geçilmesiyle birlikte Dersaadet, Hassa, Anadolu, Rumeli ve Arabistan orduları kurularak bünyelerinde faaliyet gösterecek meclisler kuruldu.¹⁷⁷

Fermanda vergi açısından kimsenin malvarlığı ve gücünün üzerinde bir vergilendirmeye tabi tutulamayacağı belirtilmiştir.¹⁷⁸ Fermanla iltizam usulünden vazgeçen devlet, arzulan gelirin toparlanamaması üzerinde derhal eski sisteme geri dönüş yapmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁹ İltizam usulü, İslahat Fermanı'na kadar devam etmiştir.

Ferman gayrimüslimler ile müslümanlar arasındaki ayrımı kaldırmış, bu düzenleme gayrimüslimler tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁸⁰ Fermanda "Osmanlıcılık"¹⁸¹ kapsamında bir milliyetçilik anlayışı vardır. Milliyetçilik, Osmanlı Devleti'nin lehineyse iyi, tebaa için "Ulus Milliyetçiliği" ise kötüdür.

Fermanla birlikte cins, dil, ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm tebaanın kanun önünde eşit olduğu vurgulanmıştır. Ancak uygulamada Tanzimat Fermanı ardından gayrimüslimler özel vergi vermeye devam etmişler, devlet memurluğu vazifesini yapmaktan alıkoymuşlar, devlet okuluna gitme

¹⁷⁶ Karpat, *Kısa...*, s. 48.

¹⁷⁷ *Takvim-i Vekâyi*, Numara 258, 24 Şaban 1259, s.s. 2-3.

¹⁷⁸ Konan, a.g.m., s. 276.

¹⁷⁹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret yayınları, İstanbul, 1990, s.s. 36-43, 121-139.

¹⁸⁰ Gülsoy, a.g.e., s.s. 39-46.

¹⁸¹ Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlıcılık", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, E- dergi, 2019, 5. Cilt, Sayı 2, s.s. 408-427.

imkânları kısıtlı olmaya devam etmiş, resmi daire olarak sadece “tercüme odasında” görev ifa edebilmişlerdir. Asıl büyük değişim için gayrimüslimlerin 1856 İslahat Fermanını beklemeleri gerekmiştir.

4.2.2. İslahat Fermanı

İslahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nda belirtilen hususların tam anlamıyla hayata geçirilememesi ve yine Batılı devletlerin isteklerinin tam anlamıyla karşılanmaması sebebiyle Sultan Abdülmecid'in izni ile Bâb-ı Âli'de, devlet adamları, cemaat liderleri ve patrikler huzurunda 28 Şubat 1856'da ilan edilmiş bir başka kanunname'dir.¹⁸² Fermanla birlikte “Millet Sistemi” tamamen ortadan kalkmış, Tanzimat Fermanı ile sağlanan reformlar genişletilmiş ve ilk defa İslam Hukukundan doğan “İcmalar”¹⁸³ sona ermiştir.¹⁸⁴ İslahat Fermanı, gayrimüslimlere memur olma yolunu açmıştır.¹⁸⁵ Din değiştirme hakkı kabul edilmiş, İrtidat suçu ortadan kalkmıştır. Vergi sisteminde iltizam usulü kaldırılmış, kamu hizmetlerine girişte eşitlik sağlandığı gibi ayrıca kanun önünde, eğitim hakkında eşitlik uygulamaya konmuş, yargılama ve temsil haklarında bulunan ayrımlar ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁶

Devlet içerisinde müslümanların-gayrimüslimlerle ve gayrimüslimlerin kendi aralarında doğacak hukuki ihtilafların halli için “Karma Mahkemelerin” kurulması karara bağlanmıştır.¹⁸⁷ Mahkemelerde gayrimüslimlere tanınan haklar, eşitliği müslümanlar aleyhine bozmuştur.¹⁸⁸ Mahkemelerde

¹⁸² Adil Şahin, *Devlet İktidarının Sınırlandırılması Başlamında Türkiye Toplumunun Anayasal İnsan Hakları (1808-2011)*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 57; Ataman, a.g.e., s. 20.

¹⁸³ İcma Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, “İcma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 417.

¹⁸⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 311.

¹⁸⁵ Gülnihal Bozkurt, “Review of the Ottoman Legal System”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Sayı 3, Ankara, 1992, s. 119.

¹⁸⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (İslahat Fermanı Devri)*, Türk Tarih Kurumu, 6. Cilt, Ankara, 2000, s.s. 1-4; Lewis, *Modern...*, s.s. 116-118; Konan, a.g.m., s. 276.

¹⁸⁷ BOA, İ..MMS. 6-245, (H-29-06-1272); Şeref Gözübüyük, Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006, s. 16.

¹⁸⁸ Üçok-Mumcu-Bozkurt, a.g.e., s. 335; Ekinci, *Osmanlı Hukuku...*, s. 558.

gayrimüslimlerin şahitlik yapabilmesi ve herkesin kendi inancı esasına göre yemin etmesi ilkesi hayata geçmiştir.¹⁸⁹

Islahat Fermanı ile sağlanan toplumsal eşitliğin beraberinde eşit yükümlülükler getirir prensibi devlet hayatına girmiştir.¹⁹⁰ Artık gayrimüslimler de askerlik yapmak zorundaydılar. Bu hizmetten kurtulmanın tek yolu askerlik vergisi olan “bedel-i askerinin” ödenmesiydi.¹⁹¹

Islahat Fermanı ile gayrimüslimler kendi meclislerini oluşturarak kendi meselelerini (ağırlıklı olarak yönetimsel ve dinsel) yönetmiş ve kararlar alabilmişlerdir. Aldıkları kararlar da (Rum Patrikliği Nizâmâtı 1862¹⁹², Ermeni Patrikliği Nizâmâtı 1863¹⁹³ ve Hahamhâne Nizâmâtı 1865¹⁹⁴) Batı ülkeleri tarafından anayasal nitelikli karar metinleri olarak anılmıştır.¹⁹⁵

Islahat Fermanı ile birlikte yabancıların, Osmanlı Devleti topraklarında mülk edinmelerinin önü açılmış ve ayrıca hastane, okul, şirket ve banka imtiyazı da verilmiştir. Modern hapishaneler kurulmaya başlanmış ve işkence yasaklanmıştır.¹⁹⁶ Pratikte işkencenin önüne geçilme imkânı sağlanamamıştır. Fermanda yabancı yatırımcıların teşviki, bilim ve ilminden istifade edilmelidir denmiştir.¹⁹⁷

¹⁸⁹ Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 130.

¹⁹⁰ İnci İnce Çoban, Evşen Altun Aslan, “Vatandaşlık Algısının Dönüşümü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Academic Value Studies*, Volume 3, Issue 12, 2017, s. 345.

¹⁹¹ Ufuk Gülsoy, “Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedeli-i Askeri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 2002, s.s. 93-95.

¹⁹² Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Cihan Osmanağaoğlu, *1862 Rum Patrikliği Nizâmâtı Çerçevesinde Fener-Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, 12 Levha Yayınevi, İstanbul, 2010, Tüm Kitap.

¹⁹³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Aylin Beşiryan, “İmparatorlukta Laikleşme Umutları: Ermeni Ulusal Anayasası ve Ermeni Gazetesi Masis 1856-1863”, *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2007, Tüm tez.

¹⁹⁴ Düstur, Tertip I, Cilt II, 962, 975. “Hahamhâne Nizâmâtı”, 23 şevval 1281.

¹⁹⁵ Cenk Reyhan, “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, *Türk Tarih Kurumu*, s.s. 33-90, Tüm Makale. <https://belgeler.gov.tr/tam-metin/31/tur>, E.T. 11.11.2022.

¹⁹⁶ Konan, a.g.m., s. 276.

¹⁹⁷ BOA, İ..MMS 7-258, (H-25-07-1272).

5. Anayasal Dönem: Kanun-i Esasi ve İnsan Hakları

Kanun-i Esasi'nin "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi" isimli ikinci bölümünde 8. ve 26. maddeler arasında kişi hak ve hürriyetleri düzenlenmiştir. Buna göre anayasanın ilgili maddeleri gereğince Osmanlı uyruğu olan herkes herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın "Osmanlı Vatandaşı" kabul edilir (8. Madde), madde gereğince Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan herkes dini kimliğine bakılmaksızın "Osmanlı Vatandaşı" sayılacaktır, kişi özgürlüğü teminat altındadır (9. Madde) ve kimse yasalarda belirtilen yolların dışına çıkmak suretiyle cezalandırılmaz (10. Madde), Osmanlı Devleti'nin dini İslam'dır, dini özgürlükler kabul edilmiştir ve güvence altındadır (11. Madde), ancak dini özgürlüğü kabul eden anayasada düşünce hürriyetine yer verilmemiştir, basın kanun dairesinde serbesttir (12. Madde), Ticaret, zanaat ve zirai alanlarda olmak üzere kanun çerçevesinde ortaklıklar kurma hakkı tanınmıştır (13. Madde), toplum içerisindeki bireyler dilek ve şikâyetlerini ilgili mercilere bildirme hakkına sahiptir (14. Madde), kanunlar dâhilinde olmak kaydıyla genel ve özel öğrenim hakkı toplumun tümünü kapsamaktadır (15. Madde), devlet okullar üzerinde her türlü denetim ve gözetim hakkına sahiptir (16. Madde), herkes kanunlar karşısında eşittir (17. Madde), devletin resmi dili Türkçedir (18. Madde), Türkçe bilmek koşuluyla kamu hizmetinde bulunabilmek hakkı toplumun tüm bireylerine tanınmıştır (19. Madde), kanunla belirlenmiş olmak şartıyla herkes vergi vermek zorundadır (20. ve 25. Madde), mal ve mülk teminatı (21. Madde), konut dokunulmazlığı (22. Madde), kimse kanun yolu ile bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye zorlanamaz (23. Madde), işkence, müsadere, angarya ve her türlü eziyet anayasa gereğince yasaklanmıştır (24. ve 26. Madde).

Temel Hak ve Hürriyetler açısından son derece önemli olan "tabii yargı" ve "tabii hâkim" ilkelerin de 23., 82., 83., 84., 85., 89. maddeler gereğince anayasal güvence altına alınmış olması Kanun-i Esasi'ye ayrı bir değer katmıştır.¹⁹⁸

Anayasada belirtilen maddeler üzerinde yaptığımız tahliller sonucunda anayasal bir eşitliğin sağlanması isteği görülmektedir. Ayrıca modern anlamda bir

¹⁹⁸ Server Tanilli, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s.s. 4-5; Akıllıoğlu, a.g.e., s. 13; Konan, a.g.m., s. 277.

anayasal metinde bulunması gereken siyasi ve hukuki nitelikteki kişi hak ve hürriyetlerinin metinde ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiş olması takdire şayandır.¹⁹⁹ Fakat anayasada sınırları belirlenen hak ve hürriyetleri lütuf yolu ile bireylere tanıyan yine padişahtır.²⁰⁰ Ayrıca padişahın, anayasada belirtilen hak ve hürriyetleri ihlal etmesi durumunda kim, neyi, nasıl kullanabilecektir. Anayasada bu konuya dair bir hükme de rastlayamamaktayız.²⁰¹

Anayasanın 36. maddesi padişaha geçici olmak üzere kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini vermiştir.²⁰² Meclisin tamamen kapanmasından sonra padişah anayasadaki geçici olarak kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisini kalıcı bir şekilde dönüştürmüştür.²⁰³ Bu sayede padişah, bağımsız bir şekilde yasama yetkisini kullanmayı devam etmeyi başarmıştır.²⁰⁴

Kişi hak ve hürriyetlerinin, padişah tarafından yok edilebilmesini sağlayan 113. maddenin anayasa metnine girmesi ve bu sayede adeta Tanzimat döneminin gerisine gidilmesinin nasıl izah edilebileceğine dair bir fikrimiz bulunmamaktadır. Bu madde gereğince padişah, devletin herhangi bir yerinde isyana yönelik bir emare varsa orada sıkıyönetim ilan edilebilir denmektedir. Yapılacak tahkikat sonucunda suçlu bulunanların memleketten sürgün edilebilme yetkisi de padişaha aittir.²⁰⁵

5.1. İkinci Meşrutiyet ve İnsan Hakları

24 Temmuz 1908'de Osmanlı ülkesinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. 21 Ağustos 1909 Tarihinde toplanan meclis, Kanun-i Esasi'nin 3., 6., 7., 10., 12., 27., 28., 29.,

¹⁹⁹ Mumcu, İnsan Hakları..., s. 167.

²⁰⁰ Ali Fuat Başgil, *Türk Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri-Mukayeseli Hukuk Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1957, s. 88; Yavuz Abadan, Bahri Savcı, *Türkiye'de Anayasal Gelişmelere Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1959, s. 37.

²⁰¹ İlhan Arsel, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.s. 28-29.

²⁰² Bozkurt, *Batı Hukukunun...*, Ankara, 2010, s. 70.

²⁰³ Betül Kayar, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017, s. 40.

²⁰⁴ Mustafa Görürılmaz, *Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi*, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri Yayınları, Ankara, 2007, s. 156.

²⁰⁵ Tarhan Erdem, *Anayasal Belgeler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 12 ve devamı; Erdoğan, *Türkiye'de...*, s. 41; Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, Ankara, 1957, s.s. 21-22; Özkorkut, *1876 Anayasası'nın...*, s. 177; Konan, a.g.m., s. 277.

30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 119. maddelerinde değişiklik yapmıştır. Kaldırılan 119. maddenin yerine geçmek üzere 119., 120., ve 121. maddeler ilave edilmiştir.²⁰⁶ Yapılan bu değişiklikler sayesinde devletin siyasi yapısı yeniden değişmiş ve mutlak monarşi tamamen sınırlandırılmış ve parlamenter sisteme geçilmiştir.²⁰⁷ Anayasa hukukçuları Kanun-i Esasi'de yapılan bu denli büyük değişiklikleri adeta yeni bir anayasa yapımı olarak değerlendirmiş ve değişiklikler sonrasında ortaya çıkan metni "1909 Anayasası" olarak tanımlamışlardır.²⁰⁸

Makalemiz açısından 21 Ağustos 1909 tarihinde padişahın yetkilerini sınırlayan değişikliklere değinecek olursak: Meclis-i Mebusan, padişahın kararı olmaksızın resen bir araya gelebilecektir. Meclis-i Ayan'ın onayı esas olmakla birlikte padişah, Meclis-i Mebusanı feshedebilecek ancak yeni Meclis üç ay içerisinde bir araya gelmek zorunda olacaktır. Meclis-i Umumi yasama yetkisini dilediği gibi kullanabilecek, ihtiyaç halinde her iki Meclisin üçte iki çoğunluğu ile padişahın veto engelinin önüne geçilebilecektir. Göreve yeni gelen her padişah, Meclis-i Umumi önünde, anayasa hükümlerine uymayı kabul ettiğine dair yemin edecektir. Yürütme yetkisini sadrazam (başbakan) ve bakanlar kurulu kullanacaktır. Bakanlar, sadrazam tarafından seçilip, padişahın onayına sunulacaktır. Padişah, mahkeme kararı olmadan keyfi sürgün kararı verme yetkisi bulunmayacaktır.²⁰⁹ II. Meşrutiyetin ardından anayasada hak ve hürriyetler konusunda birçok gelişme yaşanmakla birlikte bunların içinde bizce en önemli olan, Kanun-i Esasi'de kişi hak ve hürriyetlerine en büyük tehdit olan 113. maddenin kaldırılmasıdır.

Padişahın yetkileri ile ilgili düzenlemelerin ardından: Osmanlı vatandaşlarına örgütlenme ve teşkilatlanma hakkı verilmiş ve bu örgütlenmelerin siyasi nitelikli

²⁰⁶ 1909 Yılında Yapılan Değişiklikler İçin Bkz; Düstur, II. Tertip, I. Cilt, s.s. 638-644.

²⁰⁷ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004, s.s. 130-131.

²⁰⁸ Servet Armağan, *Memleketimizde Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 22; Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Dördüncü Baskı, Orion Yayınevi, İstanbul, 2007, s.s. 136-140; İslamoğlu, a.g.e., s.s. 119-120.

²⁰⁹ Cem Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", Editör Sina Akşin, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 107; Armağan, *Memleketimizde...*, 22- 23.

olmasına bir sınırlama getirilmemiştir.²¹⁰ Bu sayede çok sayıda dernek, cemiyet ve siyasi parti kuruluşu gerçekleşmiş ve bu dönem adeta “Osmanlı Cemiyetler Devresi” olarak nitelendirilmiştir.²¹¹ “Matbuat kanun dairesinde serbesttir” hükmi geveştilerek maddeye “hiçbir veçhile kableltab teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz” lafzının eklenmesiyle basının nefes alması sağlanmıştır.²¹² Posta aracılığı ile haberleşme dokunulmazlığı, herkesin toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinden yararlanabileceği, parlamenter meşrutiyet idaresi ile herkesin demokratik bir ortamda yaşama hakkına sahip olacağı anayasa metninde kendisine yer bulmuştur.²¹³ Yapılan bu değişikliklerle Kanun-i Esasi günümüz manasındaki anayasalara bir miktar daha yakınlamıştır.²¹⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin, klasik dönem devlet yapısının tüm organları İslam Hukuku normlarına göre belirlenmesinin yanında önceki bölümlerde ifade edildiği gibi İslam Hukuku tarafından özellikle kamu hukuku gibi düzenleme yapılması gereken alanlarda rfi hukuk sistemi devreye sokulmuştur. Osmanlı Devleti’nde adaletin en önemli unsur olduğu, tüm yöneticiler ve tebaanın da adaletin gerçekleşmesi için çaba sarf etmesinin gerekli olduğunu tespit edilebilmektedir.

Dünya tarihinin her döneminde adaleti hakkıyla tesis edebilen devletlerin en gelişmiş devletler sıralamasında ilk sıralarda olması bir tesadüf değildir. Klasik dönemde Osmanlı Devleti’de dünyanın büyük devletleri arasındaydı. Fakat buna rağmen Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde İslam Hukukunun esaslarının dışına çıkılarak hak ihlalleri gerçekleşmiştir. Bu devlet yönetimi açısından tehdit olarak görülen unsurların imhası açısından maruz görülebilir. Ancak Osmanlı Devleti bazı konularda keyfi olarak hak ihlallerinde sınırları aşarak İslam Hukuku esaslarına uymamıştır.

Osmanlı Devleti’nde, mutlak monarkın kendi yetkilerini sınırladığı ilk metin olan Sened-i İttifak bir darbe neticesinde gerçekleşen olaylar sonucunda ortaya

²¹⁰ Kolukırcık, a.g.t., s. 20.

²¹¹ Gökhan Kaya, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletifim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 103.

²¹² Düstur, II. Tertip, I. Cilt, s. 640.

²¹³ zlem elik Kolukırcık, “II. Meşrutiyet Reformları”, *T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakıncığ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2014, s. 55; Eroğul, a.g.m., s. 107; Armağan, *Memleketimizde...*, 22- 23.

²¹⁴ Konan, a.g.m., s. 278; Mumcu, *İnsan Hakları...*, s.s. 174-176.

çıkılmış ve bir süre sonra padişah bu sınırlamaları bertaraf etmeyi başarmıştır. Bu durumun haricinde insan hakları ile ilgili düzenlemelerin yapılarak ilan edildiği Tanzimat Fermanı'nın ardından girilen Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerin hep yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştiğini, bu açıdan insan haklarının tarihsel gelişimi hakkında Osmanlı Devleti'nin, Batı dünyasından farklılaştığını görülmektedir.

Tanzimat Fermanı ile başlayan sürecin ana amacı Osmanlı Devleti'ni yeniden geçmişteki ulaştığı zirveye geri döndürmektir. Fakat Tanzimat ve Islahat fermanları ilanı ile birlikte devlet, eski gücünden çok şey yitirdiğini ve Batı ile arasındaki farkın açılmış olduğunu kabul ettiğini de ilan etmiş oluyordu.

Osmanlı bürokratları açısından ise ana amaç merkezi yapıyı güçlendirmek, güçlü merkezi yapı sayesinde arzu edilen değişikliklerin bürokratik baskı yoluyla yürürlüğe konmasını sağlamaktan ibaretti. Bu sebepten dolayı özgürlüklerin genişletilmesinin Osmanlı bürokratları açısından pek bir ehemmiyeti yoktu, onlar için fermanlarla yapılmak istenen merkezileşme adı altında güçlü bir bürokratik yapı teşkil etmekten ibaretti.

Fermanlar sayesinde unutulmuş olan İslam Hukuku Şura Prensibi olan "Meşveret Sistemi" yeniden hatırlanmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte yerel meclisler kurularak faaliyete geçmiş ve meclislerde müslüman ve gayrimüslim unsurlara yer verilmesi sayesinde siyasi sistem dünyevi bir müesseseye kavuşmuştur. Özellikle Islahat Fermanı sonrasında Osmanlı Devleti, Batı Hukuk Sistemini esas aldığı ilan etmiş oluyordu. Islahat Fermanı, İslam Hukukunun terkedilerek "laik" niteliğe sahip olarak düzenlenmiş ilk belgedir.

Tanzimat ve Islahat fermanlarının imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan vatandaşlar açısından ana amacı tebaanın bir potada eritilmek suretiyle devlete olan aidiyetin arttığı bir "Osmanlı Milleti" oluşturmaktır. Ancak Islahat fermanı ile gayrimüslimlerin kamu görevlerine atanmaları ve kendilerine siyasi haklar verilmesi müslümanların tepkisine yol açmıştır. Gayrimüslimlere sağlanan aşırı imtiyazlar ve üstüne üstlük askerlikten muaf tutulmaları onları ülke içerisinde zenginleştirmiş, böylelikle eşit haklara sahip bir "Osmanlı Milleti" oluşturma rüyası daha başlamadan sonlanmıştı.

Sultan Abdülaziz'e karşı bir darbenin gerçekleşmiş olması ve devletin içerisinde bulunduğu durum sistemin tıkanmış olduğuna işaret etmekteydi. Kanun

yapıcıların bu tarzda mutlak yetkilere sahip olmalarından dolayı bunların karşısına Genç Osmanlılar çıkmıştır. Namık Kemal, Ali Suavi, Rezaizade Mahmut Ekrem, Ziya Paşa'nın muhaliflikleri, padişahın ziyade bürokratların faaliyetlerinedir. Gerek ulema gerekse halk aydınları bürokratik oligarşiden kurtulmak ve padişahın yetkilerini sınırlayan halkın seçtiği temsilciler aracılığı ile oluşturulan bir meclis istemişlerdir. Bu meclis sayesinde yeni kanunlar yapılacak ve yürütme işlevini gerçekleştirecek bir hükümetin kurulmasının önü açılmış olacaktır. Bu yeni sistemin dayanağını ise bir anayasaya oluşturmalıydı. Osmanlıda yeni bir anayasa hazırlanması talebi küçük bir azınlık desteği ile birlikte yine Tanzimat dönemindeki gibi üst düzey bürokratların baskısıyla tavadan gelmekteydi.

Yaşanan gelişmeler sonucunda I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı ülkesinde anayasal bir döneme geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan metin Kanun-i Esasi adı ile anılmıştır. Kişi hak ve hürriyetleri açısından takdire şayan olan anayasada bu hakların ihlal edilmesi durumunda ne yapılacağı hususunun düzenlenmemiş olması anayasa açısından eleştiri konusu olmakla birlikte bir anayasa yapma tecrübesine sahip olmayan Osmanlı Devleti açısından bu durum gayet kabul edilebilir bir niteliğe sahiptir.

Birinci Meşrutiyet, padişahın yetkilerini kısıtlama konusunda kendinden beklenileni verememiştir. Anayasaya göre devlet yapısı içerisinde en üstün otorite padişah'tır. Kuvvetler ayrılığını garanti kapsamı altına alacak düzenlemelere anayasada yer verilmemiştir. Anayasanın 7. maddesine göre padişah bakanları seçer, azleder, sadrazamı atar, azleder, ayrıca meclise karşı sorumlu da değildir. İşin enteresanı madde de bunlar padişaha yetki olarak değil, bizzat padişahın sahip olduğu haklar olarak sayılmışlardır.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı ülkesi artık parlamenter bir rejime de geçiş yapmış, yukarıda belirttiğimiz değişiklikler sayesinde devletin rejimi yeniden değişmiştir. Padişahın yetkilerini tam anlamıyla kısıtlayan maddelerin yanında meşhur 113. maddenin kaldırılması, vatandaşlara örgütlenme ve teşkilatlanma haklarının verilmesi, basın hürriyeti, haberleşme dokunulmazlığı, herkesin toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinden yararlanabileceği, parlamenter meşrutiyet idaresi ile herkesin demokratik bir ortamda yaşama haklarının anayasal metinde kendisine yer bulması çok önemlidir.

Kanaatimize göre fermanların tebaa açısından ortak özelliği, yapılmak istenilen her şeyin tabandan değil tavan gelmesidir. Bu husus anayasal dönemin

başlangıcında da aynı şekilde devam etmiştir. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında tabandan gelen bir takım hak ve hürriyetler hakkında anayasa da değişiklikler yapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin başlangıcından yıkılışına kadar geçen süre içerisinde bazı açıdan insan hak ve hürriyetlerinin uygulanmasında döneminin ilerisinde bazı açıdan ise geride olduğu ifade edilmiş olsa da genel olarak Osmanlı Devleti'nde insan hak ve hürriyetlerine önem verildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

RESMÎ YAYINLAR

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ..MMS., 7-258, (H-25-07-1272).
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ..MMS., 6-245, (H-29-06-1272).
Düstur, I. Tertip, I. Cilt.
Düstur, I. Tertip, II. Cilt.
Düstur, II. Tertip, I. Cilt.
Takvim-i Vekâyi, Numara 258, 24 Şaban 1259.

KİTAPLAR

- Abadan Yavuz, Savcı Bahri , *Türkiye'de Anayasal Gelişmelere Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1959.
Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, 1. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.
Akgündüz Ahmet, Öztürk Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
Akıllıoğlu Tekin, *İnsan Hakları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 7, Ankara, 1995.
Akyılmaz Gül, *Siyasi Tarih*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
Anayurt Ömer, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kaynakları*, On Birinci Basım, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

(ATAD)

- Ansay Şakir, *Hukuk Tarihinde İşlam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- Armaĝan Servet, *Memleketimizde Anayasa, Seĝimler ve Anayasa Mahkemesi*, Faklterler Matbaası, İstanbul, 1975.
- Arsel İlhan, *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Ataman Pelin Zeynep, *Avukatlar İçin El Kitabı 1-Savunma Etiği*, Türkiye Barolar Birliği ve Karakatr Yayınları, İstanbul, 2012.
- Atay Cevdet, *Hukuka Giriş, Hukuksal Kavramlar ve Kurumlar*, Sentez Yayınları, Bursa, 2012.
- Atay Ethem Ender, *Hukuk Başlangıcı*, 5. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2017.
- Aybay Aydın, Aybay Rona, *Hukuka Giriş*, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Aydın Akif Mehmet, *İşlam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Aydın Akif Mehmet, *Osmanlı Deoletinde Hukuk ve Adalet*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aydın Akif Mehmet, *Türk Hukuk Tarihi*, 15. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2018.
- Aydın Nizamettin, *3 Ekim 2001 tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler zerine Etkileri*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2008.
- Aydın Nurullah, *Hukuka Giriş Temel Kavramlar*, 7. Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007.
- Baş Haydar, *İnsan Hakları Açısından Veda Hutbesi ve Evrensel Beyanname*, İcmal Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Başgil Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri*, Cilt 1, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Başgil Ali Fuat, *Türk Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri-Mukayeseli Hukuk Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, 1. Cilt, Baha Matbaası, İstanbul, 1957.
- Battal Ahmet, *Hukukun Temel Kavramları*, 7. Basım, Seĝkin Yayınları, Ankara, 2011.
- Berkes Niyazi, *Türkiye'de ağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Bey Zade Ata Tayyar , *Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun*, Derleyen Mehmet Arslan, 2. Cilt, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Bilge Necip, *Hukuk Başlangıcı*, 30. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.
- Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukununun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Deoleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

- Bozkurt Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989.
- Bozkurt Enver, *İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- Can Halil, Güner Semih, *Hukukun Temel Kavramları*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.
- Centel Nur, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Müdafii*, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1984.
- Centel Nur, Zafer Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 6. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2008.
- Cin Halil, Akyılmaz Gül, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.
- Cin Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1988.
- Dağcı Şamil, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Derdiman Cengiz, *Anayasa Hukuku*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2001.
- Donnelly Jack, *Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları*, Çeviren: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1995.
- Dönmezer Sulhi, Erman Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, Genel Kısım*, 1. Cilt, 11. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Ekinci Buğra Ekrem, *Osmanlı Hukuku-Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ekinci Buğra Ekrem, *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat Sonrası*, 2. Basım, Arı-Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.
- Ekinci Buğra Ekrem, Şimşirgil Ahmet, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ercan Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Erdem Tarhan, *Anayasal Belgeler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Erdoğan Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, 4. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.
- Erdoğan Mustafa, *Anayasa Hukuku*, Dördüncü Baskı, Orion Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Erdoğan Mustafa, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.
- Eren Cevat Ahmet, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul, 2007.
- Eryılmaz Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- Fendoğlu Tahsin, *Devlet Diplomasisi ve İnsanın Özgürlük Mücadelesi*, 2. Basım, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Gedikli Fethi, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI-XVII Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Gemalmaz Semih Mehmet, *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Legal Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Genç Mehmet, *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri, Ulusal ve Uluslararası Temel Mevzuat*, Bursa, 1997.
- Görüryılmaz Mustafa, *Türklerde Anayasa Hukukunun Gelişimi*, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri Yayınları, Ankara, 2007.
- Gözler Kemal, *İnsan hakları Hukukuna Giriş*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2017.
- Gözler Kemal, *Kısa Anayasa Hukuku*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2009.
- Gözler Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.
- Gözler Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.
- Gözübüyük Şeref, Kili Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2006.
- Gülsoy Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2000.
- Güneş İhsan, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, TBMM Basımevi, Ankara, 1997.
- Güriz Adnan, *Hukuk Başlangıcı*, On Dokuzuncu Basım, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2019.
- Hamidullah Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, Derleyen; Vecihi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hayta Necdet, Ünal Uğur, *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- İmber Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslami Hukuk*, Çeviren Murteza Bedir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- İnalçık Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar II*, 39. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnalçık Halil, *Osmanlı’da Devlet Hukuk Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- İslamoğlu Abdullah, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kaboğlu İbrahim, *Kolektif Özgürlükler*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- Kaboğlu İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kafadar Cemal, *Osmanlı'da Din- Devlet İlişkisi*, Osmanlı'da Din- Devlet İlişkileri, Hazırlayan Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1999.
- Kalabalık Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Kalabalık Halil, *Temel Hukuk Bilgisi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018.
- Kallek Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kapani Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, İzmir, 1991.
- Kapani Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri)*, Türk Tarih Kurumu, 6. Cilt, Ankara, 2000.
- Karaman Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Karpat Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karpat Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2008.
- Kaya Gökhan, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları Osmanlı Demokrat Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kaynar Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Kenanoğlu Macit, *Osmanlı Millet Sistemi*, Klasik Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Kili Suna, Gözübüyük Şeref, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000.
- Koca Mahmut, Üzülmüş İlhan, *Türk Ceza Hukukunda Genel Hükümler*, 7. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014.
- Küçük Cevdet, *Osmanlı Millet Sistemi ve Tanzimat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- KJ Mason, *Cumhuriyetten Reich'a: Almanya Tarihi 1918-1945*, McGraw-Hill Yayıncılık, Utah-USA, 2003.
- Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 8. Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İstanbul, 2000.
- Mumcu Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1992.

- Mumcu Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Yargıda Rüşvet)*, 3. Basım, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.
- Mumcu Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Phoneix Yayınları, Ankara, 2007.
- Mumcu Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No 307, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Oğuz Arzu, *Karşılaştırılmalı Hukuk*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- Okandan Recai, *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)*, 1. Kitap, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1997.
- Onar Sami Sıddık, *İdare Hukuku*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1944.
- Ortaylı İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara, 2020.
- Ortaylı İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Osmanağaoğlu Cihan, *1862 Rum Patrikliği Nizâmâtı Çerçevesinde Fener-Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, 12 Levha Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Ögel Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Özbey Özcan, *İnsan Hakları Evrensel İlkelerinin Avrupa Mahkemesi'nde Uygulanması*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2004.
- Öztürk Bahri, Erdem Ruhan Mustafa, Özge Sırma, Saygılar Yasemin, *Ceza Muhakemesi Hukuku-Temel Bilgiler*, 4. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.
- Pakalın Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Paşa Cevdet Ahmet, *Ma'rûzât*, Hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Paşa Ziya, *Ortaçağın Karanlık Çehresi: Engizisyon Mahkemeleri*, Çeviri Cahit Külekçi, 1 Basım, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Sander Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Sarıca Murat, *100 Soruda Fransız İhtilali*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1981.
- Savcı Bahri, *Yaşam Hakkı ve Boyutları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No 449, İnsan Hakları Merkezi Yayınları No 1, Ankara, 1980.
- Seydişehri Esad Mahmud, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, Matbaa-ı Amire, İstanbul.
- Soyaslan Doğan, *Ceza Muhakemeleri Usulü Hukuku*, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2007.

- Şahin Adil, *Devlet İktidarının Sınırlandırılması Bağlamında Türkiye Toplumunun Anayasal İnsan Hakları (1808-2011)*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.
- Shaw J. Stanford ve Shaw Kural Ezel, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviren Mehmet Harmancı, Cilt II, E yayınları, İstanbul 2010.
- Şişman Gülden, Sarsıkoğlu Şenel, Savrun Fatma Nibal, *Hukuk Başlangıcı*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2022.
- Tabakoğlu Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 1. Basım, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.
- Tanilli Server, *Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.
- Tanör Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1988.
- Tanör Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yayınları, İstanbul, 1990.
- Tezcan Durmuş, Erdem Ruhan Mustafa, Sancaktar Oğuz, Önok Murat Rifat, *İnsan Hakları El Kitabı*, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2010.
- Toroslu Nevzat, Feyzioğlu Metin, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2006.
- Tunaya Zafer Tarık, *Türkiye'nin Siyasi Batılılaşma Hareketleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Udeh Abdülkadir, *Mukayeseli İslam Hukuk ve Beşeri Hukuk*, Rehber Yayınları, 1. Cilt, İstanbul, 1990.
- Uygun Oktay, *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uzunçarşılı Hakkı İsmail, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 4. Basım, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2014.
- Uzunçarşılı Hakkı İsmail, *Kapıkulu Ocakları*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 20. Basım, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018.
- Ünal Şeref, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, TBMM Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- Yahya Deryal, *Hukukun Temel Kavramları (Hukuka Giriş)*, 7. Basım, Derya Kitabevi, Trabzon, 2011.
- Yenisey Feridun, *Hazırlık Soruşturması ve Polis*, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1987.

Yayın Kurulu, Hüsrev Mehmet Paşa (Koca), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, Yapı ve Kredi Kùltür Sanat Yayıncılık A.ř., İstanbul, 1999.

MAKALELER

Abadan Yavuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 14. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1957.

Akman Mehmet, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I, I. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 3, İstanbul, 2007.

Akyılmaz Gül, "Osmanlı Devletinde Eşitlik Kavramının Gelişimi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 7. Cilt, Sayı 1-2, Konya, 1999.

Akyılmaz Gül, "Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 12. Cilt, Ankara, 2008.

Alpkaya Gökçen, "Osmanlı Hukuk Reformu ve Kişi Özgürlükleri", *İnsan Hakları Yılığı*, 12. Cilt, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1990.

Arsebük Esad, "Türkiye'de Medeni Hukukun İnkışaf Sahası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1943.

Arslan Abdullah, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, Birikimler 4*, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 2013.

Arslan Zehra, "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6, Issue 8, 2013.

Atar Yavuz, "Anayasa Yapımında İnsan Haklarının Düzenlenmesi ve Sınırlanmasıyla İlgili Tercihler", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 21, Ankara, 1998.

Bozkurt Gülnihal, "Review of the Ottoman Legal System", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, Sayı 3, Ankara, 1992.

Bozkurt Gülnihal, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk, Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Bozkurt Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Dergisi*, 43. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1993.

- Canatar Mehmet, "Yasa, Yasak, Yasakname Tabirleri", *Adalet Kitabı*, (Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş), Kadim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Cin Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", *150. Yılında Tanzimat*, Derleyen Hakkı Dursun Yıldız, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi VII, Sayı 142, Ankara, 1992.
- Coşar Ahsen Vedat, "Avukatlık Mesleğinin ve Baroların Tarihsel Gelişimi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 4, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2018.
- Çalık Tacettin, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri Kapsamında İnsan Haklarının Korunması", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24. Cilt, Sayı: 1, Konya, 2016.
- Çoban İnce İnci, Aslan Altun Evşen, "Vatandaşlık Algısının Dönüşümü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Academic Value Studies*, Volume 3, Issue 12, 2017.
- Demir Abdullah, "Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1. Cilt, Sayı 1, 2017.
- Doğan Bayram, Turan Mehmet, "Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2. Cilt, Sayı 1, Isparta, 2021.
- Dönmez Kâfi İbrahim, "İcma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, 2000.
- Ekinci Buğra Ekrem, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Ankara Barosu Dergisi*, Ankara Barosu Yayınları, Sayı 1, Ankara, 2001.
- Elçi Harun Mehmet, "Avukatlık Mesleği", *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 3, Toprak Ofset Matbaacılık Yayınları, İzmir, 2010.
- Ellek Hasan, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3. Cilt, Sayı 6, Gümüşhane, 2014.
- Erbay Advaye, "İnsan Hakları ve Demokrasi Açısından Yurttaşlık", *International Congress On Intercultural Dialogue and Education*, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2009.
- Eroğul Cem, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", Editör Sina Akşin, *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

- Gülsoy Ufuk, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi: Bedeli-i Askeri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 2002.
- Heyd Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çeviren: Selahattin Eroğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1983.
- İnalçık Halil, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Adalet Kitabı*, Editörler Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Arslantaş, Kadim Yayınları, Ankara, 2012.
- Karabulut Mustafa, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 94. Cilt, Sayı 187, Ankara, 2010.
- Koç Yunus ve Tuğluca Murat, "Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Yargılama ve Toplumsal Yapı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 2, İstanbul, 2006.
- Konan Belkis, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15. Cilt, Sayı 4, Ankara, 2011.
- Konan Belkis, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008.
- Kütükoğlu Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Editör; E. İhsanoğlu, 2. Cilt, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1999.
- Lütem İlhan, "Ferdin Milletlerarası Himayesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1952.
- Miras Talat, "İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci", *İnsan Hakları Dergisi*, Sayı 9, Yayın Yeri Yok, 1947.
- Mosca Gaetano, "Magna Charta'dan 20. Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri, Çeviri: Mukbil Özyörük, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5. Cilt, Sayı 1-4, Ankara, 1948.
- Olgun Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27. Cilt, Sayı 79, Ankara, 1984.
- Önsoy Rifat, "Sened-i İttifak ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", *Hüef Dergisi*, 4. Cilt, Ankara, 1986, s. 27.
- Özcan Abdülkadir, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

- Özkorkut Ünal Nevin, "Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57. Cilt, Sayı 1, Ankara, 2008.
- Reyhan Cenk, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni- Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *Türk Tarih Kurumu*, 27. Cilt, Sayı 31, Ankara, 2006.
- Sancar Mithat, "İnsan Hakları Açısından 1982 Anayasası", *Amme İdaresi Dergisi*, 25. Cilt, Sayı 2, Ankara, 1992.
- Seviğ Raşit Vasfi, "Engizisyon Muhakeme Usulü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18. Cilt, Sayı: 1-4, Ankara, 1961.
- Sevindik Hande, "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Koruma Sistemleri", *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı 3, Yıl 84, İzmir, 2019.
- Seyitdanlıoğlu Mehmet, "Divan-ı Hümayûn'dan Meclis-i Me'busan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Derleyenler Halil İncılık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2012.
- Sınar Hasan, "Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Yönünden Ceza Muhakemesinde Adil Yargılanma Hakkının Tarihsel Temelleri", *Türkiye Adalet Akademi Dergisi*, Sayı 21, Türkiye Adalet Akademisi Yayınevi, Ankara, 2015.
- Turan Muzaffer, "Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumunda Çağdaşlaşma Hareketleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Türkmenoğlu Ali Mehmet, "Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlıcılık", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, E- dergi, 2019, 5. Cilt, Sayı 2.
- Üçok Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4. Cilt, Sayı 1, Ankara, 1947.

TEZLER

- Altuntaş Mehmet, "Türk Anayasalarında İnsan Hakları", *T.C. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi)*, Ankara, 2002.
- Beşiryan Aylin, "İmparatorlukta Laikleşme Umutları: Ermeni Ulusal Anayasası ve Ermeni Gazetesi Masis 1856-1863", *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler*

- Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.*
- Bozaslan İbrahim Halil, “Osmanlı’da Ceza Adaletinin Dönüşümü: Hukuki Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat Fermanı”, *T.C. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ceza Adaleti Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020.*
- Cangir Mehmet, “Merkeziyetçilik Âdemi Merkeziyetçilik Sarmalında Yetki Genişliği”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.*
- Değirmenci Rıdvan, “Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal’in Hukuk Anlayışı”, *T.C. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015.*
- Kayar Betül, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2017.*
- Kalıpçı Esad Mahmud, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Müsadere Kurumu, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.*
- Koca Mahmut, “Hazırlık Soruşturmasında Sanığın Savunma Hakkı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.*
- Kolukırık Çelik Özlem, “II. Meşrutiyet Reformları”, *T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.*
- Ölmeztoprak Kara İnanç, “Türk Anayasalarında İnsan Hakları”, *T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2011.*
- Özdemir Serdar, *Osmanlı Devleti’nde Devşiirme Sistemi, T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.*
- Öztürk Funda, “Osmanlı Devleti’nin Adli Modernleşme Sürecinde Avukatlık Mesleği”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2017.*
- Yaman Ömer Faruk, *İnsan Hakları Perspektifinden Medine Vesikası İle Magna Charta’nın Karşılaştırılması, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası*

Armağan Seçkin

Osmanlı Devleti'nde Temel Hak ve Hürriyetlerin Anayasal Nitelikteki Yasal Metinlere Yansıması

İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Yayla Mustafa, *İslam Hukukunda İnsan Hakları ve Eşitlik*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

ANSİKLOPEDI

Meydan Larousse Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi

İNTERNET ADRESLERİ

<https://belgeler.gov.tr/tam-metin/31/tur>, Son Erişim Tarihi, 27.04.2023.

<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.459.5162&rep=re1&type=pdf>, Son Erişim Tarihi, 16.04.2023.

<https://kaynakca.hacettepe.edu.tr/eser/3657956/sened-i-ittifak-in-ortaya-cikisi-ve-insan-haklari-bakimindan-degerlendirilme>, Son Erişim Tarihi, 13.04.2023.

<https://www.dergipark.org.tr/tr/pub/jhf/issue/48155/601640>, Son Erişim Tarihi 26.04.2023.

(ATAD)

- 133 -